

Društveni i politički položaj žena u Nezavisnoj državi Hrvatskoj

Šuvar, Bernarda

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:785145>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

BERNARDA ŠUVAR

**DRUŠTVENI I POLITIČKI POLOŽAJ ŽENA
U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

BERNARDA ŠUVAR

**DRUŠTVENI I POLITIČKI POLOŽAJ ŽENA
U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ**

DIPLOMSKI RAD

Mentor:

Prof. dr. sc. Ivica Lučić

Zagreb, 2017.

Sadržaj:

1. Uvod
 - 1.1. Cilj rada
 - 1.2. Metodologija rada
 - 1.3. Uvod u temu
2. Društveni položaj žena
 - 2.1. Žene u obrazovanju, kulturi i sportu
 - 2.2. Žene kao majke
 - 2.3. Žene u urbanim i ruralnim sredinama
 - 2.4. Intelektualke
 - 2.5. Ženski doprinos u ratu
3. Politički položaj žena
 - 3.1. Ženske organizacije
 - 3.2. Utjecajne žene u politici NDH
 - 3.3. Žene u logorima
 - 3.4. Antifašistička fronta žena
4. Odnos prema ženama sa srodnim totalitarističkim režimima
 - 4.1. Odnos prema ženama u nacističkoj Njemačkoj
 - 4.2. Odnos prema ženama u fašističkoj Italiji
5. Zaključak
6. Bibliografija

1. Uvod

1.1. Cilj rada

Cilj ovog diplomskog rada je analiza odnosa ustaškog režima prema ženama u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u periodu od 1941. godine do 1945. godine. Nakon početnog uvoda u kojem se objašnjava cilj, metodologija rada i ustaška ideologija u poglavlju *Uvod u temu*, rad je podijeljen na tri glavna dijela. U prvom dijelu rada analizira se društveni položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U poglavlju *Žene u obrazovanju, kulturi i sportu* rad se osvrće na doprinos žena u tim područjima te također donosi osvrt na školstvo tijekom navedenog razdoblja, odnosno način na koji ustaška ideologija gleda na školstvo. Poglavlje *Žene kao majke* je najvažnije poglavlje u radu jer donosi bit ustaške politike prema ženama, odnosno pokazuje što je ustaška ideologija htjela od žene u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. U poglavlju *Žene u urbanim i ruralnim sredinama* analizira se stav ustaške ideologije naspram života u gradu i života na selu. Poglavlje *Intelektualke* obrađuje položaj intelektualki i njihov odnos s državom. U poglavlju *Ženski doprinos u ratu* analizira se ženski doprinos tijekom ratnog stanja i njezina pozicija u ratnoj situaciji.

Drugi dio rada odnosi se na politički položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U poglavlju *Ženske organizacije* analizira se koje organizacije postoje, na koji način su djelovale i u koju svrhu. U poglavlju *Utjecajne žene u NDH* riječ je nekolicini žena koje su imale značajne uloge i funkcije tijekom postojanja Nezavisne Države Hrvatske. Poglavlje *Žene u logorima* donosi osvrt na neljudsko ponašanje prema ženama i djeci te analizira ženske logore i uvjete u njima. U poglavlju *Antifašistička fronta žena* govori se o ženama koje su se odlučile oružanim putem suprotstaviti ustaškom režimu.

Treći, posljednji dio rada donosi usporedbu sa drugim totalitarnim režimima. Cilj ovog dijela rada je ustvrditi način na koji nacistička i fašistička ideologija gledaju na ulogu žene u društvu.

1.2. Metodologija rada

Tijekom izrade ovog diplomskog rada uz korištene knjige i članke, koji su kasnije spomenuti u bibliografiji, korišten je i časopis *Ustaškinja*. *Ustaškinja* donosi najbolji prikaz odnosa ustaškog režima prema ženama te zbog toga čini glavninu literaturu korištenu u ovom radu. Članci u časopisu *Ustaškinja* poput: *Majka kao čuvarica Hrvatsva*, *Majka u svietlu ustaštva*, *Poglavnik majkama*, itd. donose sliku ustaške ideologije o ulozi žene. U časopisu se također mogu naći članci koji su uvelike pomogli u izradi i drugih poglavlja.

Od autora valja naglasiti autoricu Martinu Bitunjac, koja je doktorirala na temu *La donne e il movimento ustacia*. S obzirom da je njezin doktorat na talijanskom jeziku, iskorišteni su njezini članci te njezin intervju u kojem govori o položaju žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

U ovom poglavlju također treba napomenuti nedostatak ovakve tematike u hrvatskoj historiografiji. Glavni interes hrvatske historiografije za to područje i razdoblje je u analizi žene kao partizanke i članice Narodno-oslobodilačkog Pokreta (NOP) te njezin položaj neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Hrvatska historiografija također često analizira položaj žena u logorima Nezavisne Države Hrvatske.

1.3. Uvod u temu

Ustaški pokret nije u uvjetima emigracije potpunije izradio svoju političku koncepciju kao cjelovit program, ali su bila dovoljno jasno formulirana neka osnovna gledišta u pogledu njegove zadaće te metoda i sredstava političke akcije. Te formulacije sadržane su poglavito u *Načelima* Ustaškog pokreta, koja se smatraju temeljnim dokumentom ustaša. Još je u Ustavu pokret definiran kao „hrvatska revolucionarna organizacija“, koja *imade zadaću da oružanim ustankom (revolucijom) oslobodi ispod tuđinskog jarma Hrvatsku, da ona postane potpuno samostalna i nezavisna država na cijelom narodnom i povijesnom području*. Ideja o stvaranju „hrvatske države“ koja je u teritorijalnom pogledu nezamisliva bez Bosne i Hercegovine bila je osnovna značajka političke koncepcije ustaškog pokreta. U tom su smislu *Načela* dalje razrađivala tu koncepciju. Ona su već i zbog toga definirana kao „osnovni zakon“ po kojemu se treba organizirati cjelokupni život naroda u budućoj ustaškoj državi. Naglašavanje značenja povijesnog prava hrvatskog naroda, kao jednog od glavnih temelja takve države, temeljilo se u *Načelima* na posebnom ustaškom tumačenju nekih prijelomnih trenutaka i ideja u povijesnom razvoju hrvatske nacije.¹

U *Načelima* se pridavalo posebno mjesto pitanjima društvenog uređenja buduće ustaške države, ali su ona zbog konteksta u kojem je djelovao Ustaški pokret bila nerazrađena te su padala u drugi plan. Međutim, sama rasistička komponenta bila je jasno izražena. Ustaška država trebala je postati zajednicom u kojoj „ne smije odlučivati nitko tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda (...)“. U *Načelima* se seljaštvo ističe kao „temelj i izvor svakog života, pa je kao takvo pravi nosilac svake državne vlasti u hrvatskoj državi“. Pridajući tako osnovnu ulogu seljaštvu, ustaški je pokret u tom okviru zamišljao i sve ostale društvene slojeve naroda, jer oni svi potječu „iz seljačkih obitelji.“²

S obzirom na političku ulogu i djelatnost, trebao je ustaški pokret prvenstveno dolaziti do izražaja preko „političko-organizacijske grane“. Organiziranje većine članstva u pokretu, moralo se obavljati u okviru njene organizacijske sheme, s ciljem da ta organizacija obuhvati čitav narod. Kriterij za organizacijsku podjelu članstva bili su spol i starost, na osnovu čega su stvorene tri organizacije. Jedna je organizacija okupljala muškarce ustaše, druga je organizirala žene ustaškinje, a u trećoj se organizirala muška i ženska omladina do 21. godine pod imenom ustaške mladeži. Posebno se izdvajao tzv. Sveučilišni stožer, koji je organizirao u ustaškom pokretu studentsku omladinu. Na čelu tih organizacija nalazili su se upravni

¹ Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i NDH*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 22.

² Isto, 23.

zapovjednici: Blaž Lorković na čelu ustaša, na čelu ustaškinja Irena Javor, dok je zapovjednik Ustaške mladeži bio Ivan Oršanić. Na čelu Sveučilišnog stožera nalazio se poseban stožernik.³

³ Isto, str.107.

2. Društveni položaj žena

2.1. Žene u obrazovanju, kulturi i sportu

U članku *Naša mati prema našoj novoj školi* saznajemo stav ustaške ideologije prema predškolskom odgoju djeteta: „Škola prije svega ne smije otudjivati diete domu, a dom ne smije više u novoj Hrvatskoj gledati u školi jedan tuđinski stroj, koji bi mogao hrvatsko diete odnaroditi ili kako drugčijeizkvariti. Sve temeljne zasade, vjerske i ćudoredne, društvoivne i narodne, koje će hrvatska mati dati svome djetetu do školskoga vremena, moraju biti u njemu tako ukorienjene, da mu olakšaju dalje ćudorećno-narodno razvijanje u našoj novoj narodnoj školi, da bilo koji i bilo kakvi drugi utjecaji, sve kad bi i išli za tim, ne bi više mogli poljuljati te ćvrste temelje, a kamo li razoriti ili kakve nove stvarati.“⁴

Stav o školama, posebice o ženskim školama donose ćlanak *Naobrazba i odgoj ženske mladeži* u kojem piše: „naša škola ima drugćiju, višu, težu zadaću od one, koja joj je do sada davana. Dok ženska stručna, pa i gradjanska škola, ima, a imat će i u budućnosti svoju neposrednu praktićnu vriednost, dotle će srednja ženska škola odgajati vodstvene i najodgovornije narodne ćinbenike. Glavna dakle svrha naše ženske srednje škole ne smije i ne moće biti osposobljevanje za sticanje izabrana obilja i visoka poloćaja, nego stvaranje zdrave, duhovno razvijene i ćudoredno ćvrste ženske mladeži, sposobne da vrši nove, velike i visoke narodne dućnosti i kao umna hrvatska žena i kao suvremena hrvatska mati. Uz ovo valja naglasiti i to, da za žensku srednju školu treba traćiti još stroćije mjerilo nego za mućku, jer je majćin odgojni udio u vodstvenom sloju veći, teći i odgovorniji nego oćev. Prema tome, iako i mućka i ženska srednja škola imaju, uglavnome, istovjetnu zadaću, njihov ustroj ipak ne bi smio biti jednak. Uz obćenitu naobrazbu, potrebnu za poimanje ljudskih vrednota, razvojnih zbivanja u prošlosti i sadašnjosti ljudstva, i za što podpunije shvaćanje svoga naroda i njegova života, morala bi se mlada hrvatska djevojka uputiti u sve one grane ljudskoga znanja, koje su neposredno povezane sa stvarnim suvremenim potrebama hrvatskoga naroda. Koliko je god vaćno razvijanje svih umnih i tjelesnih sposobnosti, toliko je vaćno i to, da ženska srednja škola praktićki priblići našu mladu djevojku potrebama pravoga, stvarnoga i podinaćnoga i obiteljskoga i društvenoga narodnoga života. Tako na pr. ne samo odgoj u najširem smislu rieći, nego upravo ćudoredni-drućtvoivni narodni odgoj mora biti temelj ćitavoga rada.“⁵

O ciljevima ženske srednje škole znamo iz ćlanka *Odgojni ciljevi hrvatske ženske srednje škole*: „ćelimo li obnoviti hrvatski narod obnovom obiteljskoga života i dizanjem

⁴ Osterman, Olga, „Naša mati prema našoj novoj školi,“ *Ustaškinja*, God 1., br. 2., str. 5.

⁵ Osterman, Olga, „Naobrazba i odgoj ženske mladeži,“ *Ustaškinja*, God. 1, br. 3, str. 6.

uljudbene i uobće duhovne razine hrvatskoga društva, srednja, a napose ženska srednja škola, mora biti glavni, snažni i gotovo sveobuhvatni odgojni činilac u tome smislu; ona sama mora oblikovati duhovni život naše mladeži, a po njoj i celoga našega naroda barem tako dugo, dok ona druga dva činbenika – dom i društvo – ne postanu za to sposobni. Cilj je dakle naše srednje škole spremanje za preporod i obnovu našega narodnoga života iznutra, kroz omladinu, a po njoj kroz obitelj. Taj odgojni cilj ženske srednje škole mora biti određen, svakome jasan i svagdje naglašen. Zbog toga velikoga cilja moraju se srednjoj školi dati sve mogućnosti rada u obliku i osnove i metode, da odgojni momenat postane žarište čitavoga njenog nastojanja u ćudorednom, duhovnom i misaonom razvitku hrvatske mlade djevojke, koja kroz srednju školu polazi u život sa zadaćom, da prema svojoj prirodnoj funkciji, u temeljima preporadja i obnavlja obitelj i narod.“⁶ Nadalje: „Škola bi, dakle, budući da su drugi činbenici dosad gotovo zatajivali, baš zbog naše stvarnosti, morala davati temelje boljem oblikovanju nove hrvatske djevojke: uskladjene duhovno i tjelesno, uravnotežene u čitavu njezinu životu i radu, u riečima i djelima, u njezinu utjecaju na bližu i daljnju okolinu, u njezinu saobraćajnom nastupanju, dakle, u njezinu čitavom društvoivnom držanju i djelovanju.“⁷

Da spriječi poslovne žene, pogotovo u većim kvalificiranim zanatima, doglavnik i ministar nastave Mile Budak zahtijevao je 1941. godine uvođenje protuženskih zakona s ciljem da i NDH prati kurs ženske politike “nove Europe”. Imatrikulacija žena na studij prava i medicine trebala se zabraniti, jer po njegovom mišljenju “žena nije rođena niti da bude odvjetnik niti da bude sudac”, pošto “svakako nije dosta da zapale cigaretu, pa da budu dobar sudac.” “Ženska narav” nije po Budaku odgovarala ni za studij medicine, jer “ako pitate naše gospodje, koja je kad joj je bilo zlo išla liječnici, niti jedna ne će ustati, ili bar vrlo rijetka.” Ministar je pak mislio da “filozofiju, farmaciju i ne znam, kažu mi, takodjer je i poljoprivreda dobra za njih, jer ona ima više strpljenja, negoli muškarac.”⁸ U vrijeme mira takve su mjere imale svrhu smanjivanja ženske radne snage i muške nezaposlenosti, te vraćanje žene u privatni prostor, ali u ratu, dok su se muškarci nalazili na bojištu, takvi su postupci bili besmisleni, tako da su se diskriminirajući zahtjevi Budaka u ratnim godinama mogli samo djelomice ostvariti: ustaše su primjerice preuzeli njemački zakon o “duploj zaradi,” što je značilo da su udanim stručnim i obrtnim učiteljicama krojačke, kućanske i svratištarske struke

⁶ Osterman, Olga, „Odgojni ciljevi hrvatske ženske srednje škole,“ *Ustaškinja*, God 1., br. 7., str. 5.

⁷ Isto, str. 5.

⁸ Bitunjac, Martina, „Velike su naše dužnosti prema narodu’: intelektualke u Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta”, *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb, 2012., str. 244.

na ženskim i stručnim kućanskim školama zabranili daljnje bavljenje poslom, dok su renomirane liječnice poput privatne docentice Nade Kovačević ostale na svojim poslovnim pozicijama. A studentske klupe punile su više ženski, nego muški studenti, između njih i Višnja, kći Ante Pavelića, koja je studirala pravo na Zagrebačkom sveučilištu. Žene su čak nasuprot ustaškog ženskog ideala imale utjecaj u tehničkim zvanjima, bilo to u montaži propagandnih filmova, u vojnim uredima kao telegrafistice ili u dojavnoj službi vojnog zrakoplovstva.⁹

I sam državni vođa Ante Pavelić uvidio je korist žena za svoj pokret: u jednom govoru upućenom studenticama izlaže kako je u stvaranju hrvatske povijesti zadužena nova generacija studenata sa zadatkom da preodgoji političke neistomišljenike. S tom obvezom Pavelić se obraća studenticama sljedećim riječima: „Sveučilištarci mogu u tome pogledu vršiti veliku zadaću, ali Vi sveučilištarke možete još mnogo više, Vama se više vjeruje, Vas se više sluša, jer Vi znadete uvjerljivije govoriti i uvjerljivije djelovati.“ S takvim veličanjem studentica Pavelić je namjeravao najprije stvoriti zdravu konkurenciju između muških i ženskih studenata; a zatim je očekivao i da žene šire i propagandu, jer su studenti morali služiti vojsku.¹⁰

Nakon uspostave NDH i kultura je bila “arijarizirana“, tako da su neki antifašistički, pravoslavni i židovski umjetnici, poput mlade zagrebačke kazališne glumice Lee Deutsch, bili deportirani u logor, gdje su ubijeni. Literatura, na primjer, romani i časopis prve hrvatske novinarke Marije Jurić Zagorke, bili su zabranjeni i uništeni jer se autoricu, između ostalog zbog njezine feminističke djelatnosti, smatralo “lošom Hrvaticom”, tako da je hrvatska kultura u to vrijeme doživjela veliki deficit. Uloga neprogonjenih umjetnica, pogotovo pjevačica i glumica, bila je dizanje morala zabavnim programom.¹¹

Uloga žene bila je svedena na osnovni postulat majčinstva i njene uloge u odgoju ‘nove’ hrvatske mladeži, s kasnijom ulogom njihove sve naglašenije militantnosti. Ova podjela očitava se i na polju tjelesnoga odgoja i sporta. To je jasno vidljivo i iz članka Julijana Mesića u kojemu je sažeo da „Trebamo sportskog tjelesnog odgoja koji bude omladinu učvrstio i iz mladića stvorio odlučne i hrabre borce, a djevojke odgojio u čile žene koje će rađati zdravi pomladak.”¹² Ovakav isti pogled na odnose i razlike između muškarca i žene, tj. mladića i djevojke, u ustaškome poimanju društva naglasila je i zapovjednica ženske Ustaške

⁹ Isto, str. 244.

¹⁰ Isto, str. 245.

¹¹ <http://dottoratostoriadeuropa.blogspot.hr/2011/11/intervista-della-dottoranda-martina.html>

¹² Miljan, Goran, „Fašizam, sport i mladež – ideja i uloga tjelesnoga odgoja i sporta u odgoju i organizaciji Ustaške mladeži, 1941.-1945.“, *Radovi-Zavod, za hrvatsku povijest*, vol. 46., Zagreb, 2014., str. 370.

mladeži Mira Dugački u svome članku u kojemu je jasno naglasila razliku između muške i ženske sfere djelovanja i njihove različite uloge kada je rekla da „Mi želimo u Hrvatskoj naraštaj svijesnih djevojaka i žena. [...] One će trebati znati, da je obitelj i dom njihovo kraljevstvo. Svaka treba da zna, da je majčinstvo njena prva i najsvetija dužnost i da o njoj ovisi budućnost Hrvatske. Svaka od njih treba da imade duboku svijest, da je za Hrvatsku njeno nutarnje djelovanje isto tako važno, kao i vanjsko djelovanje muškaraca.“¹³ Ova razlika vidljiva je također i u odnosu tjelesnoga odgoja i sporta te njegove uloge i primjerenosti u odnosu na rodno poimanje razlika i uloga. Tako se primjerice plivanju pridavao veliki značaj jer kod tog sporta „sudjeluju svi mišići uz prisustvo prirodnih činioca; sunca, zraka i vode, koji se dopunjuju s pranjem i osvježanjem, tako skladno razvijaju tijelo, da se u tom pogledu s njima ne može usporediti nijedan drugi sport.“ Ono što je vidljivo u ovom citatu jest i neizbježna uloga njege i higijene vlastitoga tijela, a koji se javlja kao posljedica bavljenja plivanjem. Ovo je, zasigurno bio i jedan dodatni faktor u poimanju plivanja kao sporta koji je „za ženu upravo idealan sport. Zapravo, žena bi morala još prije nego li muškarac izabrati plivanje, jer plivački sport, ne samo što ženi zaštićuje držanje i oblik tijela, već je čini otpornom, zdravom i jakim, a takova treba biti buduća hrvatska majka.“¹⁴ Kao primjer takova odgoja daje se onaj prisutan u Hitlerjugendu gdje je plivanje obavezno, od 14. do 17. godine. Kao što je vidljivo, sport i tjelovježba su bili također značajno određeni i ustaškim poimanjem rodni uloga, odnosno važnošću koja je pridavana muškarcu tj. ženi. Dakle, uloga sporta i njegov značaj u ustaškoj ideološkoj matrici bio je potpuno jednak shvaćanju u fašističkoj Italiji. Naime, tamo je sport „u većoj mjeri bio namijenjen mladićima da ojačaju fizički, karakterno i muževno. Za djevojke, sport je smatran sekundarnom okupacijom, preporučljivom tijekom adolescencije u svrhu njihove buduće uloge snažnih, zdravih majki“.¹⁵

¹³ Isto, str. 370.

¹⁴ Isto, str. 371.

¹⁵ Miljan, G., „Fašizam“, *Radovi*, vol. 46., Zagreb, 2014., str. 371.

2.2. Žene kao majke

Ustaška ideologija ponajprije je gledala na žene kao majke i domaćice, što se očituje u količini članaka posvećenim majčinstvu u časopisu *Ustaškinja*. Kako bi naglasili važnost majke i djeteta pokrenut je *Tjedan majke i djeteta*. „Ustaški pokret između sviju posebno obraća ženi, majci. Hrvatsku majku, hrvatsku ženu osobito cieni. Nju posebno iztiče, njezin rad i suradnju najnužnije treba.“¹⁶ Žena – majka bez obzira na društvenu pripadnost glavni je temelj oblikovanja naroda: „Temelj je dakle oblikovanja naroda, narodnoga života i narodne svijesti onaj činbenik koji obnavlja tjelesni život, goji ćudoređe, čuva predaju i podržava budnu narodnu svijest, a to je žena – mati i odgojiteljica. Govoreći o ovoj važnoj činjenici treba imati na umu sve staleže našega naroda: iseljački i radnički i građanski i intelektualni.“¹⁷ Poglavnik Ante Pavelić uputio je majkama slijedeću poruku: „Vi, majke, rađajte zdravu djecu, odgajajte u njima zdrav hrvatski duh, duhovitih pokoljenja, koja imaju biti vezana uz našu zemlju, uz rad na zemlji da budu ono što ste vi, da budu poštene, čestite kao što ste vi, da budu radnici i marljivi kao što ste vi i da vam ne budu danas sutra sramotili obraz.“¹⁸ Da je obitelj, odnosno porodica temelj i budućnost svakog naroda saznajemo iz članka *Žena u novoj hrvatskoj državi* u kojem piše: „Prvotna životna stanica u stvaranju naroda i države jest porodica, što veoma dobro znadu i njezini branioci, u prvome redu vjerske zajednice i njezini branioci, a i njezini protivnici. Valjana porodica stvara u svakom pogledu valjane ljude, a loša porodica razara narode i ruši države. O porodici, o toj osnovnoj stanici našega narodnoga života ovisi dakle u prvome redu naš narodni obstanak i budućnost naše Hrvatske. Drugim riečima, prvi naravni borac za obstanak i napredak preporodjenoga hrvatskog naroda i obnovljenje hrvatske države jest po prirodnome redu hrvatska žena-mati. Kakva bude suvremena hrvatska žena, takva će biti i hrvatska mati, hrvatska porodica, dakle i hrvatski narod i hrvatska država, svijestno uređjena, usmjerena i vodjena hrvatska narodna zajednica“¹⁹

Prema ustaškoj ideologiji hrvatska žena mora postati „...tih borac, koji će hrvatskom narodu pomoći da postane: 1. brojčano što veći; 2. tjelesno i društveno što zdraviji; 3. ćudorečno što izgrađeniji i viši; 4. kulturno što jači; 5. narodno što svijestniji i 6. što snažniji, i što borbeniji u svakom pozitivnom smislu što tvorniji. U prvome redu mora biti hrvatska žena tjelesno i duševno zdrava i jaka, pomoću vjere ćudoredno izgradjena i osnažena, pomoću

¹⁶ Javor, Irena, „Majka čuvarica hrvatstva-Uz prvi 'Hrvatski tjedan majke i djeteta',“ *Spremnost*, god I., br.14, str.1.

¹⁷ Osterman, Olga, „Udio hrvatske žene u stvaranju i održavanju hrvatske narodnosti,“ *Ustaškinja*, god.I., br.11, str.3.

¹⁸ Pavelić, Ante, „Poglavnikova rieč majkama,“ *Ustaškinja*, god 1., br.3, str.9

¹⁹ Osterman, Olga, „Žena u novoj hrvatskoj državi,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 1., str. 5.

narodne predaje i poviesti u narodnome duhu učvršćena, umno razvijena i obćeno obrazovana. Samo tako podpuno uskladjena žena moći će odgovarati našim sadašnjim i budućim potrebama.“²⁰ Ustaška ideologija smatra da je majka ćuvarica Hrvatstva i to na dva naćina - „... dajući djetetu tjelesni život postaje izvor za neprestano popunjavanje i obnavljanje hrvatskog naroda, ćuva Hrvatstvo od tjelesne smrti – u drugom pogledu daje, odgaja, ćuva Hrvatstvo u dušama svoje djece. Jedan je i drugi njen rad usko povezan, jedan se bez drugog ne moće zamisliti. Zataji li samo u jednom zatajila je i hrvatski narod – ne samo zatajila, već i izdala, postala njegovim ubojicom – ubojicom i najtežim neprijateljem Hrvata i Hrvatstva.“²¹ Članak *Majka ćuvarica Hrvatstva* donosi opis hrvatske žene: „ Pojedina Hrvatica moće imati, i ima svaka svoj osobni, vlastiti biljeg, ali svaka nosi u sebi ono nešto baš naše, hrvatsko, nosi u duši svoj odjek sve naše prošlosti i odraz naše zemlje, naše slave i našeg stradanja – našeg krša i ljepote naših ravnica – žubor i šum naših voda – žar našeg sunca – pjesmu naših planina. Ona nosi u sebi sve elemente Hrvatstva i svojim ih bićem prenosi na djecu svoju, izpunja ih njima, te već time nuždno postaje ćuvarica Hrvatstva.“²² Prema ustaškoj ideologiji današnja hrvatska majka i hrvatska majka naše budućnosti mora opet oživjeti onaj „preliepi tip hrvatske majke iz prošlosti. Njoj se namiće i nova dužnost – ona će ne samo ćuvati Hrvatstvo – već ga mora i izgradjivati – mora rušiti sve ono zlo, što se nakupilo oko nas, ali i u nama, koje je već navikom prešlo u našu narav, koje već nosimo u svojim žilama – boriti se valja svom snagom, da uništimo svoje poroke, kojima je tudjinac nagrdio hrvatsku dušu.“²³

Hrvatska majka mora odgojiti svoje dijete u hrvatskom duhu, „... uz kolijevku porodjenog ćeda pjevat će mu hrvatsku uspavanku – bdijući nad prvim njegovim samostalnim koracima ućit će ga ljepoti hrvatskog govora i uvijek bdjeti da sav život djeteta bude protkan hrvatskim duhom, neprestano će ga s ljubavlju privoditi onom jedinom idealu hrvatskog ćovjeka, odgajati će ga neprestano za ćovjeka znaćajnog i plemenitog.“²⁴ O vaćnosti majćinskog poziva govori ćlanak *Majka ćuvarica Hrvatstva*: „Neobićna je moć u rukama hrvatske majke – neprocjenjivog je blaga nositeljica i ćuvarica i kad shvati i upozna svu velićinu i uzvišenost svoga poziva, ne će biti brane, koja bi je mogla sprijećiti da divovskom snagom, bezkrajnim poletom pohrli ususret Poglavniku – stvaraocu nove, sretne i blagoslovljene Hrvatske – da mu radosno i predano s najvećim povjerenjem pruži živo i divno, njenom mukom i suzama,

²⁰Osterman, Olga, „ Žena u novoj hrvatskoj drćzavi,“*Ustaškinja*, god. 1., br. 1., str. 5.

²¹Javor, Irena, „Majka ćuvarica Hrvatstva,“*Ustaškinja*, god. 1., br. 3., str. 10.

²²Isto, str. 10.

²³Isto, str. 11.

²⁴Javor, Irena, „Majka ćuvarica Hrvatstva,“*Ustaškinja*, god. 1., br. 3., str. 11.

ljubavi i hrabrošću iztesano kamenje, da ga on kao graditelj upotriebi u dizanju najčvršćih – neoborivih bedema Hrvatsva.“²⁵ O važnosti majke govori i članak *Ustaška prisega* u kojem je citiran i sam poglavnik: „... hrvatska majka ne smije ostati po strani jer se upravo od nje očekuje, da će navise pridonieti novom životu Hrvatske. Nitko ne može tako blago, a uzpješno uzgajati i odgajati kao majka, nitko tako meko i neprimjetno izpravljati i popravljati, nitko tako neposredno djelovati. Ne nameću se radom u ustaškom pokretu ženi zadatci, koji bi bili daleki njenoj naravi ili protivni njenom životnom pozivu. Poglavnikova rieč jamči za to: *Danas ostaje na ženi i dalje velika dužnost, da odgaja sinove, da pomaže braću i muževe u jednom novom društvenom radu – a to je izgradjivanje i učvršćivanje onoga, što smo stekli, - izgradjivanje i uredjenje Nezavisne Države Hrvatske.*“²⁶ U istom članku umiruje se majke da ih neće prisega koju su položili omesti u dužnostima majčinstva: „Naprotiv prisega joj pomaže da poletnije, sdušnije vrši jednu i drugu dužnost, jer se one ne isključuju, već jedna drugu uvjetuje, jedna se s drugom popunjuje. Vršeći jednu izpunjuje drugu. Stoga se ne bojimo prisege! Ona nas ne veže ni na što neobično i nemoguće, što kao prave i poštene Hrvatice ne bismo mogle i morale bez prisege vršiti.“²⁷

U članku *Majka u svietlu ustaštva* uspoređuje se nova hrvatska žena sa demokratskim ženama za koje se smatra da je od sebe „...napravila kavansku lutku bez djece ili najviše sa jednim djetetom.“²⁸ A nova hrvatska majka opisana je kao „...prva žrtva svoga poroda i lavska čuvarica svoje časti. Ta majka je drug, prijatelj, savjetnik i pomagač svoga muža. Ta majka radja dvanaest sokolova i oprema dvanaest nevjestica. Ta majka daje sebe da pomogne svojim, gubi sebe da spasi svoje, zaboravlja sebe, da se sjeća svojih. Ta majka narodne pjesme kao Spartanka prati sinove u borbu, strepi nad njihovim životom, ali još više nad njihovom čašću u borbi i nad njihovom pobjedom. Ta majka moli i zaziva blagoslov na cielu kuću, nad cielo ognjište i nad cieli narod.“²⁹ Ustaška ideologija htjela bi majci vratiti njenu čast i dostojanstvo na tri načina. Prvo, da majka bude kao što je u najzdravijim vremenima bila srdce i duša obitelji i čuvarica ognjišta: „Ustaštvo hoće da ženu ponovo vrati u obitelj, zapravo, da joj omogući stvoriti obitelj i u obitelji razviti svoje prirodne sposobnosti i prirodnu sklonost. Obitelj je prva, najsvetija zajednica ljudskoga društva i u njoj je ženamajka srce i duša, središte ljubavi, pažnje, požrtvovnosti i stvaranja značajeva. Dakako, da će ustaštvo morati dulje vremena i vrlo uztrajno stvarati tvarne i duhovne uslove za razvitak

²⁵Isto, str. 11.

²⁶Javor Irena, „Ustaška prisega,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 5., str. 4.

²⁷Isto, str. 4.

²⁸Žanko, Zdenka, „Majka u svietlu ustaštva,“ *Ustaškinja*, god. 1. br. 8., str. 7.

²⁹Žanko, Zdenka, „Majka u svietlu ustaštva,“ *Ustaškinja*, god. 1. br. 8., str. 7.

prave majke kao duše obitelji: ono će morati u prvom redu razteretiti ženu od javnih zaposlenja, a muževima dati mogućnost pristojne zarade za uzdržavanje obitelji; zatim će morati odgojiti ženu za pravi i bitni poziv, u čemu se do sada stvar prepuštala slučaju i samoj prirodi žene, a ta je usljed pomodnih shvaćanja bila izkrivljavana. Pojam ognjišta je pojam intimne prirodne zajednice, koja ima jednu svoju vlastitu dušu. Samo majka može spasiti ognjište, jer u njoj cvatu sve vlastitosti žrtve. Bez njezine žrtve nema ognjišta, a bez ognjišta nema zdrava naroda. Ustaštvo je odmah u početku izdiglo ognjište iznad svih vrijednosti društva i udahnulo u svoja načela poštivanje njihove svetosti. Time je majka dobila svoje staro dostojanstvo i svoju staru odgovornost.³⁰ Drugo, da majka bude roditeljica brojnoga potomstva: „Ustaštvo je prvu pažnju posvetilo majci kao roditeljici, strogim zakonima uklonilo zločin iz obitelji i obećalo svakoj majci pomoć i moralnu i tvarnu, ukoliko se vrati svome prirodnome pozivu roditeljice. Majka s djecom, to je središnja svjetla točka ustaštva, to je najosjetljivije mjesto časti i spasavanja čitavoga naroda, to je znak zdravlja i zalag budućnosti. Majčin dan je ustaštvo proslavilo najsvetijim načinom. Ustaštvo će stvoriti novo javno mišljenje, po kojem će majka sa djecom biti u središtu interesa, i središtu časti i poštivanja i države kao takove i svakoga Hrvata napose.“³¹ Treće, da majka bude odgojiteljica poštenoga hrvatskoga potomstva: U poplavi materijalističkoga naziranja na svijet i društvo majkama je bilo teško naći jedan smjer odgoja, jer su i same bile odgajane u krivim shvaćanjima. Sve zablude su vukle na svoju stranu. Sada je sve jasno. Hrvatska majka zna kako će odgajati svoju djecu. Bezkarakternost narodnih izdaja, vjerskih izdaja i moralnih izdaja nema više mjesta u Hrvatskoj. Danas hrvatska majka ima ustaška načela kao temelj odgoja svoje djece u narodnom, državnom i etičkom duhu. Nema više miešanja pojmova o nekakvom plemenu i narodu, o nekakvom slavenstvu i jugoslavenstvu, o nekakvim interesima s prelazima na pravoslavlje i starokatolicizami.t.d. Osim toga hrvatska majka ima u ustaškim načelima siguran putokaz za odgoj u smislu rada, u smislu žrtve i u smislu poštenja osobnoga.“³²

O važnosti obitelji i ulozi žene u obitelji govori članak *Udio hrvatske žene u stvaranju i održavanju hrvatske narodnosti*: „Budući da se iz porodica razvija narod, a na porodičnom životu gradi narodni, to je žena, kao iztočnik porodice, temelj naroda. Ona je kao roditeljica množiteljica porodica, naših narodnih stanica; ona je podržateljica našega naroda iz koljena u koljeno, iz stoljeća u stoljeće. To je njezina naravna zadaća. Ali koliko je god taj njezin rad

³⁰ Isto, str. 7.

³¹ Isto, str. 7.

³² Žanko, Zdenka, „Majka u svjetlu ustaštva,“ *Ustaškinja*, god. 1. br. 8., str. 7.

velik, težak i važan, nije jedini u narodnom životu. Taj se rad dopunjuje i usavršava onim, što njena duša, napose njen duh, daje njenu potomstvu. Bez žarišta porodičnoga života, kojemu je srdce žena – mati i odgajateljica, ne bismo mogli ni zamisliti duhovnu vezu, koja daje obuježje krvnoj zajednici jednoga naroda. Žena – mati i odgajateljica podržaje u prvome redu budnu sviest porodične zajednice: po njoj diete doznaje o svojim starima i rođacima, o njihovu životu, o njihovim pregnućima, nastojanjima i djelima. Tako se u djetetu razvija sviest o životnoj vrijednosti njegova otca, njegova djeda, pradjeda, prapradjeda i svih onih bližih i daljih rođaka, koji sačinjavaju zajednicu po svojti i rodbini. Temelj je dakle oblikovanja naroda, narodnoga života i narodne sviesti onaj činbenik, koji obnavlja tjelesni život, goji ćudoređe, čuva predaju i podržava budnu narodnu sviest, a to je žena – mati i odgajateljica. Govoreći o ovoj važnoj činjenici treba imati na umu sve staleže našega naroda: i seljački i radnički i građanski i intelektualni. Svima tima staležima zajednička a bitna funkcija žene bila je u prošlosti, jeste u sadašnjosti i ostat će u budućnosti u prvome redu u obnavljanju i podržavanju tjelesnoga života. Ali je ženi svakoga staleža dana i duhovna zadaća. Ona treba da drži budnom porodičnu i narodnu sviest sa svim svojim srcem, sa svom svojom ljubavi za domaće ognjište, za naše običaje i za našu narodnu predaju, jednom rieči: za sve ono što naš današnji život veže s prošlosti i što će ga vezati s budućnosti.“³³

O majci kao žrtvi govori članak *Hrvatska majka na oltar domovine*: „Najbitniji i najljepši dragulj u pojmu majka jest žrtva. Od iskona je majčinstvo ukorijenjeno u tajni žrtve, po žrtvi je žena postala majkom i samo u žrtvi izvršila veliku zadaću materinstva. Uviek se od majke tražilo mnogo i najviše. Ta „tri ugla kuće“ predstavljala su za nju oduviek neizcrpive izvore briga i poslova, tražila od nje na tisuće prisega, vezivala je sa bezbroj okova, otimala joj i dane i noći, i odmor i slobodu, i mir i rasonodu, i društvo i zabavu – jednom riečju: uviek je majka izgarala kao žrtva i nosila križ majčinstva. A danas je došlo vrijeme, kada je majčino srdce stavljeno na najtežu kušnju. Ne samo tri ugla kuće, nego domovina. Hrvatska, traži od nje danas ono, što može samo majka dati i samo majka pregorjeti. Rat! Koga je jače pogodio, koga jače ucivilio od majke! Hrvatske majke, koliko vas je, što ste žrtvovale sina, krv krvi svoje, nadu i uzdanicu svoju! Koliko vas je, što nikad ne ćete osjetiti sladku sreću majčinstva i svoje obitelji, jer vas je mladi muž ostavio kao nevjestu malo dana nakon oltara! Koliko vas je, što ste se zauviek oprostile s mužem, s kojim ste bile jedna duša i jedno tielo! Koliko vas je, junačke majke, što ste u grču i suzi povile posmrtno čedo, jer je otac pao prije radostnog dana, za kojim se zajedno čeznuli! Hrvatske majke, koliko vas je, što okružene brojnom

³³ Osterman, Olga, „Udio hrvatske žene u stvaranju i održavanju hrvatske narodnosti,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 11., str. 3.

dječicom trpite glad, da mališanima dostane kruha i gutate suze u noći, ako ste ih, gladne spremili na počinak! Hrvatske majke, koliko vas je, što ste u najčišćem rodoljublju posegle za križem novoga materinstva, makar ste znale, da će i od vašega čeda netašica ratna tražiti svoje! Hrvatske majke, koliko vas je, što ste s nejakom djecom ostale bez kuće i kućišta, jer neprijatelj je popalio i uništio ono, što ste vi izgradile kao hram i svetište svoje. Tko bi izbrojio sve žrtve, što ste ih priniele na oltar domovini, baš vi, hrvatske majke. Da, takvoj se majci danas klanjamo na poseban način. Onoj, koja je u bilo kojem pogledu osjetila rat osjetljivije i teže od ostalih; onoj, koja je dala bez mrmljanja, onoj, koja je ostala vjerna, onoj, koju je žrtva očistila, onoj, koja je spremno uzdizala sebe u temelje vječne Hrvatske.“³⁴

O svetoj dužnosti majke piše u članku *Važnost žene u izgrađivanju ustaške Hrvatske*: „Hrvatska majka vrši svetu hrvatsku dužnost u krugu svoje obitelji. Odgaja djecu u hrvatskom duhu, upućuje na druge obitelji, koje se sve više i više svršavaju u jedno duhovno i idejno jedinstveno kolo, koje postaje najjačim razsadištem čistoga, bezkompromisnoga hrvatstva. Hrvatska žena osvjetljuje obraz sebi, svojoj djeci i čitavom hrvatskom narodu. Ona uzima na sebe i narodno-politički teret, te premda ne polemizira, ona ipak u kući stvara radne, požrtvovne ćelije, koje će hrvatskoj politici biti od neprocjenjive koristi. Hrvatska žena stupa tako aktivno u borbu, i, mora se priznati, da je svaku svoju zadaću ispunila savjestno i hrvatski što bolje može. Danas i hrvatskoj ženi stoje mnoga i mnoga sredstva na raspolaganje. Iza nje stoji i zaštita Poglavnika, koji najbolje zna, koliko nam je nedostajala prava hrvatska obitelj, temelj svakoga zdravoga društva, razsadište svih hrvatskih vrlina i zdravoga duhom i tielom pomladka. Hrvatska je žena prije Uzkršnuća udarila temelje tome razsadištu, ona će ga u svojoj slobodnoj i nezavisnoj domovini ječe produbiti, još jače izgraditi, tako da ne će biti pogibelji, da bi hrvatski pomladak pošao i opet jednom stranputicom, mnoge i mnoge naše hrvatske kćeri, koje će se posvetiti javnim zvanjima, imat će prilike i mogućnosti, da svojim trudom izpune zadaće, koje im je narod i domovina nametnula. Imat će prilike i mogućnosti, da riečju i djelom šire mladeži čistu, nepatvorenu hrvatsku sviest, da tako postanu dobre valjane i požrtvovne radnice u svim granama hrvatskoga javnoga života i da osjećajem sreće i zadovoljstva gledaju na živi doprinos u izgrađivanju narodne zajednice.“³⁵

Nezavisna Država Hrvatska želi postići status svetinje u očima svakog čovjeka, kao što je majka svetinja svojoj djeci „...da tako ona bude svetinja u očima svakog čovjeka, svakoga Hrvata, da ona bude tako svetinja u očima čitavog naroda i da svi zakoni, sve naredbe, sva djelatnost države bude uperena na to, da se majke cieni, poštuje i da se je uzvisi na ono

³⁴ Žanko, Zdenka, „Hrvatska majka na oltar domovine,“ *Ustaškinja*, god. 2., br. 2., str. 2.

³⁵ Kavran, Božidar, *Važnost žene u izgrađivanju ustaške Hrvatske*, *Ustaškinja*, god. 3., br. 8., str. 4.

mjesto, koje joj pripada, na ono najviše mjesto u ljudskom društvu, jer je poziv majke, jer je srdce majke, jer su dužnosti, boli i plodovi majke najveća dobra naroda i države i najveće osiguranje blagostanja i sigurnosti samoga naroda i same države.“³⁶

O braku i pobačaju govori članak *Žena u obitelji*: „Udajom stupa žena na sveto tlo. Udaja osvjetljuje mladoj ženi uzvišenost njezina nova zvanja, pokazuje joj jasno zadatak i svrhu, daje joj snage za požrtvovnost i uztrajnost. Bez duboke religioznosti i domoljublja nema ni ljubavi ni požrtvovnosti za veliku zadaću majke u obitelji. Po materinstvu rađa se čovjek, a po njemu dolazi buduće pokoljenje. Sretne li žene, koja u materinstvu vidi svetost i uzvišenost svoga zvanja! Poglavnik je odmah u početku Nezavisne Države Hrvatske izdao stroge odredbe protiv onih nesavjestnih matera, koje počinjaju najstrašnji zločin na vlastitoj djeci i narodu oskvrnjujući svetost braka i materinstva umjetnim podmetnućem. Te odredbe moraju obitelji, osobito pak u ženi poduprijeti idealizam, kojim žena materinstvo radostno prima i u djeci vidi blagoslov i sreću. Za ovim će idealnim materinstvom hrvatska žena težiti iznad svega, ne zaboravljajući nikada svog cilja. Novi život tjelesni i duhovni nastaje u njoj. Na njezinu krilu odgajaju se novi ljudi. Veliki se ljudi odgajaju na krilu materinjem i ne odlučuje se sudbina naroda u parlamentima, nego na krilu materinjem! Djeca će dalje davati novi život i predavati ideale i vrjednote, koje im je dala njihova majka.“³⁷

Zakonska odredba o zabrani i kažnjavanju uzrokovanog pometnuća i o prekidanju trudnoće donesena je 10. lipnja 1941. godine, koja između ostalog donosi članke poput „Trudna žena, koja sama sebi prouzrokuje pometnuće ili drugome dopusti, da joj to učini, kaznit će se teškom tamnicom od pet do deset godina“, zatim „Tko trudnoj ženi na njezin zahtjev ili uz njezin pristanak izazove ili učini pometnuće, kaznit će se doživotnom tamnicom.“³⁸

Kako bi istaknuli važnost majke pokrenut je Tjedan majke i djeteta.

„Majka je sve: majka je ljubav, majka je briga, mar, trud neprospavane noći, majka je ona, koja pregara, koja odkida od svojih usta i daje svom čedu, majka je ona, koja svoje čedo s mnogo žrtvovanog vremena, a često puta i s mnogo žalosti u srcu, odgaja, podiže na noge i stvara od njega čovjeka, nitko ne može napraviti, što učini majka. Nema toga društva, nema toga dobrotvora, ni osjećajnog čovjeka, nema čovjekoljuba, koji je kadar ono učiniti za diete, što čini majka za svoje čedo. Nema nikog, tko bi djetetu želio ono dobro, što mu želi majka, i

³⁶ Pavelić, Ante, „Poglavnik majkama,“ *Ustaškinja*, god. 2., br. 2., str. 3.

³⁷ Uredništvo *Žena u obitelji*, „*Ustaškinja*, god. 3, br. 2., str. 20.

³⁸ Pavelić, Ante, „Zakonska odredba o zabrani i kažnjavanju uzrokovanog pometnuća i o prekidanju trudnoće,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 2., str. 12.

nema nikoga, tko je voljan i spreman žrtvovati se za diete, što je spremna majka, a mi znamo da je neriedki slučaj, da je dobra majka spremna i svoj život dati za svoje čedo.“³⁹

„Nikada u Hrvatskoj nije Majčin dan poprimio tako duboko etičko i obće narodno značenje kao ove godine, kada sve prožimaju velika načela Ustaštva. Ove godine Država organizira Majčinu danu okvir dostojan njegova velikog i značajnog sadržaja. Ne samo da ga proširuje na čitavi tjedan, nego mu daje najslužbeniji državni i obćenarodni značaj najvišeg stupnja i time udara temelj sasvim novome shvaćanju Majčina dana. Čitava je proslava i počela u Poglavnikovu dvoru. Dne 30. svibnja, uoči Majčina dana, skuplja se oko stopetdeset hrvatskih majki u svečanoj Jelačićevoj dvorani i čeka da ih primi i da im progovori, on Poglavnik. Seljanke, radnice, intelektualke, sve ujedinjene u ideji materinstva dočekuju glavara države ozbiljno i dostojanstveno, bez zanosnih poklika i bučne radosti, ali pune najdublje zahvalnosti i najistinitije sreće. Pošto je gdja. Sofija Brajša, majka dvanaestero djece pozdravila Poglavnika u ime prisutnih majka, progovara Poglavnik. On govori ... a govori riječi dosad neizrečene, iznosi misli dosad neiznesene, uzdiže majku na visine nove i nepoznate, približuje se majčinim brigama i neprospavanim noćima, veliča ljubav majčinu, od koje nema veće, obećaje majci mjesto, koje samo ona po svojoj žrtvi zaslužuje, bodri i potiče, ukazuje na vedru i sigurnu budućnost hrvatske majke i njene djece u novoj ustaškoj Hrvatskoj, uči i opominje, zahvaljuje i prepun srca i toplog shvaćanja šalje po majkama svoje pozdrave domaćim ognjištima, dječici i očevima i svršava onom za svaku majku nezaboravnom: „Hrvatska država biti će sigurno država hrvatskih majki i hrvatske djece.“ Još će svakoj pružiti ruku, a onda će se majke, najsretnije hrvatske majke, razići i opet sakriti u svoje dnevne napore, da nikada ne zaborave, kako su bile kod njega, da im još dugo odzvanja u duši svaka njegova rieč, a napose ona, koju im je toliko puta ponovio: „Majke, vi majke“ ...“⁴⁰

„Prvi hrvatski tjedan Majke i djeteta nije mogao ljepše početi nego što je započeo, naime primanjem majki kod Poglavnika. Uz duhovnu opreku majki pomišlja se odmah i na tjelesnu pomoć siromašnim majkama s mnogo djece. U to ime nadarila je „Pomoć“ skoro polovicu onih majki, koje su bile kod Poglavnika, njih oko sedamdeset, lijepim iako skromnim darom. Svaka je majka uz trista Kuna za sebe dobila i po sto Kuna za svako diete, te u naravi svaka pet kilograma graha i tri kilograma brašna.“⁴¹

³⁹Pavelić, Ante, „Poglavnik majkama,“ *Ustaškinja*, god. 2., br. 2., str. 3.

⁴⁰Žanko, Zdenka, „Prvi hrvatski tjedan majke i djeteta,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 4., str. 12.

⁴¹Žanko, Zdenka, „Prvi hrvatski tjedan majke i djeteta,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 4., str. 12.

„Pošto se majci dala okrepa duhovna i okrepa tjelesna, sva se pažnja čitavoga tjedna usmjerila prema djetetu. U tom pogledu je svakako vrlo značajna izložba knjiga za djecu u Ulrichovu salonu, koju je priredio Državni zavod za narodnu prosvjetu, a otvorio je Pročelnik spomenutog ureda Dr Mile Starčević u prisustvu predstavnika ministarstava nastave, ministarstava udružbe, oblasti „Pomoć“, Ustaške mladeži, Matice Hrvatske, Društva sv. Jeronima i raznih drugih izdavačkih poduzeća. Ova izložba je je čitavi tjedan pobudljivala veliki interes, a pohodili su je i strani stručnjaci, jer je dokazala, da mi Hrvati već dosada imamo sjajan broj domaćih umjetnika, koji stvaraju prvorazredna djela za djecu, te da smo uistinu u tom pogledu uz sadašnje shvaćanje ovoga važnoga kulturnoga pitanja u stanju stvoriti prava remek djela na ovom području.“⁴²

„Pomoć“ je kao odkupne znakove za prvi tjedan Majke i djeteta izdala četiri serije knjižica za mladež: Mihanovićevu lijepu našu domovinu, Šenoinu Kuginu kuću, Kranjčevićevu Domovinu i narodnu pjesmu Hasanaginicu. Sve četiri serije prodavala je ustaška mladež na ulicama i u posebnim paviljonima“⁴³

„U svom govoru majkama rekao je Poglavnik, da će, ako Bog da, skoro doći vrijeme mira, sigurnosti i potpunog reda i onda će moći svaka majka bez brige radjati. Ali mi ne ćemo čekati, rekao je dalje Poglavnik, da to sve bude gotovo, mi želimo, hoćemo i činimo, da se već sada s tim počne i zato već sada mislimo na tu djelatnost i zato već sada započinjemo s tom organizacijom. S materijalne strane, vidjet ćete, bit će već sada učinjeno i stavljeno na raspolaganje majkama ono, što je za novorodjenu dječicu najpreče i najvažnije bar u tolikoj mjeri, koliko je to danas u ovim teškim prilikama moguće.“⁴⁴

„Za ovu novorodjenu dječicu, mjesto njihovih siromašnih majka, pobrinulo se jedno veliko toplo majčinsko srce, srce naše prve majke gospodje Poglavnikove. S koliko ljubavi i nježne dobrote, a tako diskretno i povučeno priredila je ona u ukusne vrećice sve što je znala da je doista najpreče za takvu djecu: platno za pelene, i skrojene košuljice, i povoje, i povojne jastuke, ne zaboravivši na konac i na sapun ...“⁴⁵

I *Ženska loza ustaškog pokreta* priređuje u četvrtom danu Tjedna za najsiromašnije majke svečanost i dodjelu poklona što je opisano u časopisu Ustaškinja „Djeca pjevaju majčinoj ljubavi, dvoranom se razliežu meki zvuci nježne uspavanke, pa ganutljiva pjesma „Mama, draga mama“. Sva su srdca ganuta, sve su oči orošene. Prof. Irena Javor drži kratak

⁴²Isto, str. 12.

⁴³Isto, str. 12.

⁴⁴Isto, str. 12.

⁴⁵Žanko, Zdenka, „Prvi hrvatski tjedan majke i djeteta,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 4., str. 12.

govor o značenju priredbe.⁴⁶ Dodjela poklona u časopisu je opisana na ovaj način: „Je li moguće? Platno!!! Konac!! Sapun! Težka briga svaljuje se sa majčinih srdaca. Tjeskobu je zamijenila vjera, pouzdanje, sreća.“⁴⁷ Tijekom prvog Tjedna Majke i djeteta također su organizirane priredbe u kazalištu i darivanje ranjenika.

Uz ulogu majke bitna je u uloga domaćice: „Uz veliku zadaću majke stoji i velika zadaća domaćice. Sadašnje ratne prilike nalažu domaćici štednju. Štedljiva je žena stup narodnoga gospodarstva. Između sadašnjih ženskih problema, vrlo je važan problem domaćice. U posljednjih desetak godina slika je brižne domaćice dielom izbledila ili vrlo zanemarena. Imućna se žena iz udobnosti otresla tih briga, radničku pak ženu udaljila je od domaćinskih dužnosti briga za obstanak. U mnogima je domaćicama zamrlo svako društvo čuvstvo, ne misleći izvan kruga svoje obitelji na stradanja drugih. Mjesto domaćice je važno ne samo za blagostanje u obitelji nego i za obće blagostanje. Kuća domaćice uredno vođena bit će mužu i djeci najugodnije boravište.“⁴⁸

2.3. Žene u urbanim sredinama i ruralnim sredinama

Ustaška ideologija gledala je blagonaklono na život u selu, a kritizirala je život u gradu što se vidi iz članka u časopisu *Ustaškinja*: „Život na selu nije ni izdaleka toliko neskladan kao u gradu. Kad mati na selu daje svoje diete u školu, ona se ne boji, da će joj škola otudjiti diete, jer ona poznaje one ljude, kojima povjerava svoje diete u času, kad ona prestaje biti jedinim čimbenikom, koji će djelovati na duševni razvitak njezina djeteta. Drugačije je u gradu, gdje diete iz tople obiteljske zajednice polazi u jedan njemu nepoznat, gotovo tuđ krug. Ovdje mati daje svije diete, da joj strani, tuđi ljudi pomažu oblikovati sposobnost njegova mišljenja i izgradjivati njegov značaj.“⁴⁹

Usporedba sela i grada još se više očituje u članku *Bieg u grad*: „Grad ne pita ni za koga i ni za koga se ne brine. Ulice velegrada klizki su putovi, koji najlakše odvede u nepoštenje, biedu i propast. Kolika je i kolika seoska djevojka to osjetila, koliku je zadesila takva neprijazna sudbina! Ona je možda došla s najboljim namjerama: da se u gradu izobrazila za

⁴⁶Isto, str. 12.

⁴⁷Isto, str. 12.

⁴⁸Uredništvo, „Žena u obitelji,“ *Ustaškinja*, god. 3, br. 2., str. 20.

⁴⁹Osterman, Olga, *Naša mati prema našoj novoj školi*, *Ustaškinja*, god. 1., br. 5., str. 3.

poslove i dužnosti buduće domaćice, žene i majke, ili da viškom svoje zarade pomaže onima, koji su ostali kod kuće. Ali nitko ih nije dočekao, nitko poveo sigurnim stazama kroz nepoznate opasnosti, nitko primio, da je zaštititi od biede, nitko poučio, da je očuva od zla. Selo je smatra odbjeglom, grad dobjeglom. Onamo je gledaju s prezirom i zavidišću, što je otišla, da se otudji i pogospodi, ovamo s mržnjom, jer u njoj vide još jednoga potrošača više za mršave zalogaje, koji su ionako uvijek točno odbrojani i uvijek ih je – premalo ... Izkorijenjena je, ostavljena upravo od svih.“⁵⁰ U istom članku saznajemo još negativnih stavova o gradskom životu: „ Bieg u grad nije joj donio vjerojatno ništa dobro. Ona je sigurno doživjela sudbinu većine: izgubila se za selo, za narod, za sebe. Malo je ostvarila od svojih nacrti ili možda sasvim ništa. Uvidjela je, prekasno dakako, da je ono bila groznica, bolest, precjenjivanje vlastitih sila, nepromišljeno popuštanje i nasjedanje bezsavjestnoj, neprijateljskoj promičbi. Sljedeći poziv te promičbe ona je došla u grad, a on ju je odbacio i oplienio. Nije trebalo nju, nego samo žrtvu njezina tiela, zdravlja i života. Dok ju je neman grada izsisavala, imala je slobodu biti ili ne biti, a inače je bila roblinja naporna rada, pohote i biede.“... „Vratiti selo selu naša je dužnost i samoobrana!“⁵¹

Članak *Udio hrvatske žene u stvaranju i održavanju hrvatske narodnosti* uspoređuje gradsku i seosku ženu na ovaj način: „... kad je riječ o povratku hrvatske žene domaćem ognjištu, a tu se misli u prvome redu na gradsku ženu, onda to znači, da se ne želi otrgnuti ženu od suradnje u izgradnji hrvatskoga uljudbenoga života, nego znači, dati njezinu životu sadržaj lučonoše, vječnoga stražara i vječnoga čuvara svega onoga najdublje i najsvetijega, svega onoga, što sačinjava našu, samo našu hrvatsku narodnu osebnost. Promatramo li danas – uza sve strahote rata – našu ženu, vidjet ćemo, da je seljačka žena kud i kamo dublje povezana s predajom porodičnoga i narodnoga života, nego li građanska ili obćenito uzeto gradska žena. U našoj je seljačkoj ženi živa svijest o vrijednosti narodnih običaja i predaje; ona održavanjem tih običaja i predajom veže jedno pokoljenje s drugim. Čitav je njezin društveni, duhovni i vjerski život povezan i ostaje povezan do smrti s običajima onako, kako je bio i kod njezinih starih, a po njezinu radu bit će povezan i kod njezine djece.“⁵²

⁵⁰Vitković, Stanko, *Bieg u grad*, Ustaškinja, god. 1., br. 2., str. 10.

⁵¹Vitković, Stanko, *Bieg u grad*, Ustaškinja, god. 1., br. 2., str. 10.

⁵²Osterman, Olga, „Udio hrvatske žene u stvaranju i održavanju hrvatske narodnosti,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 11., str. 3.

2.4. Intelektualke

Studentice, profesorice, izdavačice ženskih časopisa, književnice, liječnice, ukratko intelektualke, imale su u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj posebni status: bile su, kao i njihove muške kolege, priznate i poštivane kao „snaga naroda“ (tj. seljaštva i radnika), imale su visoke dužnosti u ustaškom aparatu, odgajale su „novi naraštaj“ u organizaciji *Ženske ustaške mladeži* odnosno mobilizirale hrvatske tzv. „arijske“ žene u *Žensku lozu ustaškog pokreta*.⁵³ Znanje koje su intelektualke stekle u školama i na sveučilištu trebale su po ustaškom odnosno konzervativno-katoličkom shvaćanju primijeniti u odgoju vlastite djece, jer se majčinstvo smatralo najvišim zadatkom svake „poštene hrvatske“ žene. S druge strane su žene u ratnim godinama dakako preuzele poslove muških kolega, koji su se nalazili na frontu, iako se, ne samo kod ustaša nego i kod nacionalsocijalista, smatralo da intelektualka može tek onda raditi u svom zvanju, „ako u sebi osjeti poziv.“⁵⁴

Prema ustaškoj ideologiji, dužnosti intelektualke bile su majčinstvo i intelektualni rad. Očekivalo se da se žene s višim obrazovanjem posvećuju zvanjima u kojima mogu socijalno djelovati, naime, kao liječnice, nastavnice u ženskim školama ili kao radnice u društvenoj skrbi. Žene koje su u Ženskoj ustaškoj mladeži, odnosno Ženskoj lozi ustaškog pokreta, te u ministarstvima, imale vodeću poziciju prije 1941. godine bile su, prije svega, pripadnice katoličkih organizacija Orlica, odnosno Križarica. Kao drugo, radilo se o ženama koje su odrastale u građanskom društvu, njihovi očevi bili su kao profesori ili gradonačelnici na visokim društvenim pozicijama, a one su isto tako bile obrazovane: zapovjednica *Ustaške mladeži* Dolores Bracanović iz Dubrovnika studirala je njemački i talijanski na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Irena Javor apsolvirala je na Filozofskom fakultetu i radila je kao učiteljica prije nego što je postala zapovjednica žena u ustaškom pokretu. Njezina zamjenica Vlasta Arnold, kći poznatog pedagoga i filozofa Đure Arnolda, prije uspostave NDH bila je učiteljica. Intelektualke su, znači, vodile i Ustašku mladež i Žensku lozu ustaškog pokreta.⁵⁵

Uz “uskrsnuće” Nezavisne Države Hrvatske slijedio je preodgoj i “čišćenje” intelektualnog miljea od političko i rasno nepoželjnih osoba, između ostalog zbog toga što se inteligenciji, profesorima, pravnicima, sucima i političarima djelomice predbacivalo sustavno “trovanje” mladeži jugoslavenstvom i marksizmom te lojalna suradnja s Beogradom. Iako se u fašističkom i nacionalsocijalističkom režimu društvo u smislu ideologije “narodne

⁵³Bitunjac, Martina, „Velike su naše dužnosti prema narodu’: intelektualke u Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta,” *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., str. 243.

⁵⁴Isto, str. 25.

⁵⁵<http://dottoratostoriadeuropa.blogspot.hr/2011/11/intervista-della-dottoranda-martina.html>

zajednice” (*Volksgemeinschaftsideologie*) interpretiralo besklasno, a sve socijalne grupe, od seljaka do političko-društvene elite jednakovrijedno, hrvatskim intelektualcima ustaše su odredili posebnu ulogu u formaciji države.⁵⁶ Duhovni život u NDH smatrao se siromašnim, a mala grupa intelektualaca bila je konfrontirana sa zadatkom ideološke izgradnje “narodne zajednice” kojoj su pripadali ustaški orijentirani “arijevci”. I žene intelektualke, srednjoškolke, studentice i profesorice, koje su i prije uspostave ustaške države surađivale primjerice u ilegalnom radu Matice hrvatske (sakrivala su zabranjene knjige, promidžbene materijale i revolvare u skladištu Matice hrvatske) ili bile članice *Revolucionarne Ustaške Ženske Akcije*, kratko R.U.Ž.A., našle su se od travnja 1941. pred novim dužnostima koje su vlasti odredile: nacionalistička konzervativna-katolička ideologizacija žena kod ustaša, osnivana na već stoljećima prisutnom patrijarhalnom sistemu, imala je svrhu reduciranja žene na majčinstvo i vođenje kućanstva.⁵⁷

Iako je stav ustaša prema intelektualkama, kao i općenito prema ženama, bio ambivalentan, u jednome su bili složni: dužnost intelektualke prema državi nije bio samo njezin intelektualni rad, nego i majčinstvo: “Što je djevojka inteligentnija, što dublje gleda i shvaća život, to će u majčinstvu naći i vrijedniji i potpuniji sadržaj svome životu,” smatrala je književnica i profesorica dr. Zdenka Smrekar, dok su intelektualke poput Ele Maroš zastupale stav da znanje ženama koristi u razumijevanju sa suprugom, u odgoju djece, ali da kraj obiteljskih dužnosti žena može biti i “intelektualna radnica, ako u sebi osjeti poziv”. Da se intelektualka posvećuje zvanjima u kojima može socijalno djelovati, „kao nastavnica u ženskim osnovnim i srednjim školama i kao liječnica osobito za (naš) seoski, u prvome redu muslimanski sviet, i za djecu, te kao radnica na polju društvene skrbi i pomoći” s tim se – u suprotnosti s idejama ministra Budaka – većina žena u ustaškom pokretu slagala.⁵⁸

⁵⁶Bitunjac, Martina, „Velike su naše dužnosti prema narodu’: intelektualke u Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta,” *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*,(ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., str. 243.

⁵⁷Isto, str. 244.

⁵⁸Bitunjac, Martina, „Velike su naše dužnosti prema narodu’: intelektualke u Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta,” *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*,(ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., str. 245.

2.5. Ženski doprinos u ratu

Ustaška ideologija smatra da je žena je uz borca i sama borac. Ne oružjem, nego duhom, ne mišićima, nego snagom i svoga makar slaba tijela, snagom svoje volje, svoje izdržljivosti, svoje predanosti, svoje požrtvornosti. Tim se oružjem žena ne će povojničiti, ne će postati grubi ratnik, ne će izgubiti svoju nježnost i nadarenu draž, nego će samo još usavršiti te svoje naročite darove, kojima ju je Bog za njezinu posebnu zadaću i nadario, koji su uvijek, a osobito u krvavim danima rata i paleža, smrti i robljenja tako potrebiti, tako traženi. Zato se ne smije žena žalostiti, da one ne može za domovinu nositi odijelo, ići na ratne položaje i boriti se strojnicom i bombama. Takova bi žena zaboravila, da bi time ona ostavila u domu i domovini praznine, koje iza nje nitko više ne bi mogao izpuniti ni izvršiti, jer nju više nema tko da zamijeni. Žena je borac jednako kao i muškarac, on na bojištu, ona u domu, uz njega i s njim za domovinu, za narod.⁵⁹ Žena zna, da sada mora stajati i na mjestu svoga muža, oca, brata, zaručnika, da mora što više i njima pokazati, da je dorasla i tome i da joj nije ni to teško, jer je za njih, za njih najmilije, jer je za nju najsvetiju i najdražu, za – domovinu.⁶⁰ „Ona će i svojim dobrotvornim radom i brigom za ranjene i bolestne, biedne i nemoćne u kući i na dalekim ratnim poljanama olakšati život svojim bližnjima. Sudjelovanje u svakom dobrotvornom nastojanju njezina je dužnost. To je poziv, koji upravlja narod, domovina svima svojim kćerima, poziv, koji je jednako svet kao i poziv žene kao majke.“⁶¹ U časopisu *Ustaškinja* u člancima *Za naše borce* nalaze se slikovne upute za izradu materijala potrebnih u vojničke svrhe poput kratke pletene čarape, štitnika za glavu i šiju, zaštitnik za koljena, papuče iz ostataka za naše ranjenike itd.⁶²

Osim reprezentativne i političke uloge, članice Ženske loze, tj. ustaškinje, zatim studentice i pripadnice ženske Ustaške mladeži imale i sasvim praktičnu – obavezni (neplaćeni) i/ili volonterski rad na selu, u tvornicama, bolnicama i humanitarnim akcijama. Kad se zbog ratnih prilika bude ukazala potreba za tim, žene će se i direktno mobilizirati za rad u vojnim bolnicama i na administrativnim mjestima *Ustaške nadzorne službe*, no bit će dobrodošle i u zrakoplovstvu, kako svjedoči intrigantna priča prve hrvatske pilotkinje Katarine Kulenović-Matanović u posljednjem poglavlju posvećenu ulozi žena u ratu. Čuvarice sabirnih logora predstavljaju vjerojatno najmračniju stranu ženske mobilizacije u doba NDH, ali i još jednu proturječnu verziju propagiranih ustaških ideala žene; ono što ih

⁵⁹Uredništvo, „Žena uz borca,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 6., str. 3.

⁶⁰Isto, str. 3.

⁶¹Isto, str. 3.

⁶²Vitković, Stanko, „Za naše borce,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 8., str. 22.

je, naime, činilo idealnom ustašicom, nisu bile odlike brižne i požrtvovne majke i supruge, nego dovoljno okrutno ophođenje prema zatvorenicima da time imponiraju muškim kolegama.⁶³

Pavelić je u siječnju 1944. godine osnovao *Pomoćnu žensku službu poglavnikovih Tjelesnih sdrugova*. To je bila organizacija u kojoj su žene dužnost službenica u vojnim uredima. Zapovjednica Pomoćne ženske službe bila je satnica Nada Miškulin, koja je u vojnoj hijerarhiji bila podređena pukovniku poglavnikova Tjelesnog sdruga Anti Moškovu. Žene u NDH sudjelovale su i u zločinu protiv čovječnosti. Ratne zločinke bile su dužnosnice u logoru Jasenovcu, odnosno u Lepoglavi. Sudjelovale su u mučenju i ubijanju žena, djece i muškaraca. Maja Buždon iz Bakra bila je zapovjednica ženskog logora u Staroj Gradiški. Nju su partizani, nakon što je dala izjavu o svojoj ulozi u logoru, likvidirali u svibnju 1945. godine.⁶⁴

⁶³ Milanko, Sandra, „Čuvarica ognjišta i bojišta: slika i uloga žena u ustaškom pokretu,“ (u.) Treća, br. 1-2, vol. XVIII, 2016., str. 123.

⁶⁴ <http://dottoratostoriadeuropa.blogspot.hr/2011/11/intervista-della-dottoranda-martina.html>

3. Politički položaj žena

3.1. Ženske organizacije

Nakon uspostave NDH, zbog spore organizacije različitih zapovjedništava u *Glavnom Ustaškom Stanu* (GUS), između ostalog postrojnika, ustaša, ustaškinja i ustaške mladeži, članice katoličko-nacionalnih, socijalno-kulturnih društava poput *Hrvatskog srca*, *Hrvatske majke* i *Hrvatske žene*, sve do travnja 1942. godine (u nekim krajevima NDH i duže) angažirano su radile za kulturne, humanitarne i socijalne svrhe u sklopu državnih inicijativa. Društvo *Hrvatska žena*, na čelu s Jelisavom Horvat, formirale su intelektualke, supruge poznatih hrvatskih političara i književnika: prva predsjednica Zora pl. Trnski, podpredsjednica Marija Kumičić i barunica Ivka Ožegović, Olga Barić, povratnica iz Južne Amerike i Marija Radić, žena Stjepana Radića.⁶⁵ Već u lipnju 1941. godine predstavnice tog društva bile su na audijenciji kod Pavelića, gdje je Marija Kumičić potvrdila njihovu solidarnost prema ustaškoj državi i zamolila “poglavnika” da posveti pažnju hrvatskoj majci i ženi, koja se isto tako borila za osnivanje Nezavisne Države Hrvatske.⁶⁶ No da ostvari politički cilj izjednačenja naroda Pavelić ukida postupno sve političko-društvene organizacije, ujedinjuje ih (zadruga *Hrvatsko srce* morala je u studenom 1941. pristupiti društvu *Katarina Zrinski*) i priključuje ih napokon u ustaški pokret. Za djevojčice i žene osnovane su *Ženska ustaška mladež* i *Ženska loza hrvatskog ustaškog pokreta*, kratko *Ustaškinja*, u koju su se mogle učlaniti Hrvatice, “arijevke” od napunjene 21. godine, a udanim ženama odnosno studenticama upis je bio dozvoljen i prije navršavanja tih godina. Prisilna integracija ženskih grana *Hrvatske Seljačke Stranke* s osnivateljicom Olgom Barić, u propagandi se prikazivala kao dobrovoljni čin sa svrhom “da (članice) svim svojim silama suradjuju u izgradnji oslobođene domovine”.⁶⁷ Cilj unifikacije bio je i financijsko obogaćenje ustaškog pokreta, kao što je navedeno u zapisniku likvidacione sjednice odbora i članstva Hrvatske žene u Vinkovcima održane 23. travnja 1942.:

„Predsjednica gdja Marija Dakić pozdravlja prisutno članstvo i izjavljuje da je osnutkom Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta u Vinkovcima Hrvatska Žena u Vinkovcima prestaje sa svojim radom postupajući prema odredbi Poglavnika od 17. studenog 1941. g (...) Svoju imovinu kao i svoj rad predaje Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta u Vinkovcima a tim

⁶⁵Bitunjac, Martina, „Velike su naše dužnosti prema narodu’: intelektualke u Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta,” *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*,(ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., str. 245.

⁶⁶Isto, str. 246.

⁶⁷Isto, str. 246.

povodom poslati će se brzojav Poglavniku, da ga se obavijesti, da su hrvatske žene uvijek za Poglavnika i za dom – spremne!“⁶⁸

Iako je većina pripadnica bivših ženskih društava izrazila vjernost Paveliću, u društvu više nisu imale toliki utjecaj kao u prvoj Jugoslaviji: s jedne su se strane u totalitarnoj državi demokratski zahtjevi kao politička emancipacija žena, za koje su se zalagale članice Hrvatske žene (Marija Radić, Marija Jurić Zagorka), spominjali samo u negativnom kontekstu; s druge strane se na vodeće pozicije u ženskim ustaškim organizacijama postavilo žene s čvrstom nacionalističkom i katoličkom orijentacijom.⁶⁹

Poglavnikovom odredbom od 17. studenoga 1941. godine o osnutku *Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta* započelo je organiziranje hrvatskih žena u ustaške redove, najprije na području Zagreba, odakle se širi na područja ostalih velikih župa. Postrojena je *Ženska loza hrvatskog ustaškog pokreta* u Velikim župama: Baranja, Gora, Posavje, Prigorje, Livac-Zapolje, Hum, Zagorje i Vrhbosna.⁷⁰

„U pripremnim tečajevima upoznavaju se hrvatske žene s ustaškim načelima i spremaju se za rad u narodu u smislu ustaških pravila. Tek iza tečaja mogu položiti članice prisegu. Dne 24. siječnja 1942. položile su prve članice *Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta* prisegu pred Poglavnikom. Tim svečanim činom započela je *Ženska loza hrvatskog ustaškog pokreta* svojim javnim radom.“⁷¹ Časopis *Ustaškinja* donosi prisegu *Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta*:

„Zaklinjem se Bogom Svemogućim i svime, što mi je sveto, da ću se držati ustaških načela i pokoravati propisima, te da ću izvršavati sve naloge Poglavnika i po njemu postavljenih dužnostnica i da ću svaku povjerenu mi tajnu najstrože čuvati. Zaklinjem se, da ću u redovima *Ženske loze ustaškog pokreta* raditi za hrvatski narod i Nezavisnu Državu Hrvatsku, na svakoj zadaći, koja bude *Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta* povjerena i napose na polju promicanja čestitog društvenog života i dobrotvornog rada. Ako se ogriješim o ovu prisegu, sviestna si odgovornosti za svaki svoj čin i propust, prožeta osvjedočenjem ustaške dužnosti, ima me stići kazna propisana ustaškim propisima.“

Ženska loza, kao i svaka organizacija ustaškog pokreta, bila je zbog bolje kontrole pojedinih zapovjedništava i dužnosnika hijerarhijski i regionalno strukturirana, pa je Irena

⁶⁸Bitunjac, Martina, „Velike su naše dužnosti prema narodu’: intelektualke u *Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta*,“ *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*,(ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., str. 246.

⁶⁹Isto, str. 246.

⁷⁰Arnold, Vlasta, „Iz organizacije,“ *Ustaškinja*, god 1., br. 1., str. 13.

⁷¹Isto, str. 13.

Javor bila u njezinoj funkciji podređena vrhovnom organu *Glavnom Ustaškom Stanu*, dok je ona imala izravni nadzor nad stožericama, znači dužnosnicama odgovornima za organizaciju žena u jednoj župi. Ostale ustašice obavljale su dužnost u gradovima kao logornice, tabornice su upravljale u općinama, a zbirnice u selu, odnosno u pojedinim gradskim dijelovima jednog seoskog odnosno gradskog tabora.⁷² Glavni grad Zagreb imao je (kao i Sveučilište) svoj posebni stožer. Mandicu Lučić, Vlastu Arnold, Silvu Radej i Đurđicu Vitković imenovala je Irena Javor za povjerenice zagrebačkih tabora. Vlasta Arnold, kći pedagoga i filozofa Đure Arnolda, prije us-postave NDH radila je kao učiteljica i zamjenica Marice Stanković u *Velikom Križarskom Sestrinstvu*, a 1943. godine prihvaća funkciju zamjenice zapovjednice Ustaškinje. Iste godine stožericom za Zagreb postaje ravnateljica zagrebačke Državne III. ženske realne gimnazije Olga Ostermann.⁷³

⁷²Bitunjac, Martina, „Velike su naše dužnosti prema narodu’: intelektualke u Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta,” *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*,(ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., str. str. 247.

⁷³Isto, str. 248.

3.2. Utjecajne žene u politici NDH

Žene na vodećim pozicijama bile su zapovjednice *Ženske ustaške mladeži* Mira Vrljičak-Dugački odnosno njezina nasljednica Dolores Bracanović. Irena Javor, kći “ustaškog mučenika“ Stipe Javora, postavljena je na poziciju *zapovjednice Ženske loze ustaškog pokreta*. Zadaci tih žena bili su mobilizacija i organizacija djevojčica i žena u ustaškom pokretu, te širenje ustaške propagande u dnevnom tisku.⁷⁴ Žena s najvećim političkim utjecajem u NDH bila je Marija Pavelić. Marija Pavelić, rođena Lovrenčević, prema policijskim je izvještajima već u talijanskom egzilu, od 1929. do 1941. godine, podupirala svoga supruga u političkom radu. Nakon uspostave NDH njezina se nevidljiva moć proširuje: odlučuje koji se ustaški dužnosnici trebaju smijeniti, brine se za vanjski izgled Zagreba, smatrajući ga previše balkaniziranim, vodi ustaški dječjački zavod u kojem se odgajaju budući dužnosnici NDH, uz pomoć osobnih špijunki iz ženske ustaške organizacije, između ostalog i Irene Javor, vodila je nadzor nad zagrebačkim građanskim društvom, koji su, ukoliko bi pali u nemilost, bili denuncirani i t.d.⁷⁵ Nakon Marije Pavelić, najveći politički utjecaj imala je Irena Javor. Kao kćerku poznatog pravaša Stjepana Javora, kojemu je zbog antijugoslavenske agitacije bilo suđeno 1930. godine, a poslije je preminuo u zatvoru Sremska Mitrovica, Pavelić je imenuje za povjerenicu, odnosno od 1943. godine za upravnu *zapovjednicu Ženske loze hrvatskog ustaškog pokreta*. Irena Javor, rođena 1914. godine, završila je studij na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i nakon toga je radila kao profesorica u srednjoj školi.⁷⁶ Jedna od najuglednijih intelektualki u Jugoslaviji, kao i u NDH bila je dr. Zdenka Smrekar. Rođena je 1884. godine, diplomirala je na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, bila je ravnateljica *Ženske realne gimnazije* u Zagrebu, djelovala je kao književnica, pjesnikinja i urednica časopisa *Ženski svijet*, *Žene danas* i *Naše žene*. Održala je oko tisuću predavanja u Hrvatskoj i inozemstvu o ulozi žena, etici, sociologiji, te o hrvatskoj i francuskoj književnosti. Bila je između ostalog počasni član *Družbe braće hrvatskoga zmaja* i *Hrvatske žene*. Tendencije njezinog nacionalističkog političkog stava primjećuju se već u časopisu *Naša žena*, koji je izlazio od 1935. do 1938. godine. Tu se propagira tradicionalna-nacionalna ženska slika, simpatizira s njemačkim nacističkim režimom odnosno s njemačkom ženskom politikom te vode polemike s hrvatskim Židovima, cionistima, koje se smatra manje

⁷⁴<http://dottoratostoriadeuropa.blogspot.hr/2011/11/intervista-della-dottoranda-martina.html>

⁷⁵Bitunjac, Martina, „Velike su naše dužnosti prema narodu’: intelektualke u Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta,” *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*,(ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., str.. 246.

⁷⁶Isto, str. 248.

domoljubnima. Zdenka Smrekar je 1941. godine bila imenovana predstojnicom za žensko školstvo u Ministarstvu bogoštovlja i nastave. U toj funkciji osnovala je školu za ustaške dužnosnice, u kojoj su djevojke bile ideološki formirane za odgojiteljice mladeži. Poslije fungira i kao ataše za kulturu u hrvatskom veleposlanstvu u Beču, te se, po Pavelićevu nalogu, brinula za uspostavljenje diplomatskih odnosa između NDH i Švicarske zbog moguće političke susretljivosti prema ustašama u slučaju sloma nacističke Njemačke.⁷⁷

⁷⁷Bitunjac, Martina, „Velike su naše dužnosti prema narodu’: intelektualke u Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta,” *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012., str. 248.

3.3. Žene u logorima

Logorski sustav u NDH počeo se formirati već u drugoj polovici travnja 1941. godine. Prema namjenu bili su to isprva useljeničko-iseljenički (tranzitni) i sabirni (sabirališta) logori.⁷⁸ Formiranje logora u Metajni na otoku Pagu označilo je formiranje prvog ustaškog logora smrti za žene i djecu na području Nezavisne Države Hrvatske. Osim Metajne žene s djecom bile su zatočene u logoru Krušćici, Lobar gradu, Đakovu i Sisku. U koncentracijskom logoru Jasenovac od lipnja 1943. godine uspostavljen je i poseban ženski logor, dok se u logoru Stara Gradiška već od veljače 1942. godine, a naročito nakon kozaračke ofenzive u lipnju iste godine nalazio zatočen velik broj žena s djecom.⁷⁹ Prva grupa zatočenika stigla je na otok Pag 25. srpnja 1941. godine. Odrasli muškarci bili su smješteni u mjesto Slano, a žene s djecom u tri napuštene kuće u Metajni.⁸⁰ Kad je 16. kolovoza 1941. godine Italija zatražila hitnu reokupaciju Druge zone, logori u Lici (Gospić, Ovčara, Jadovno) i na Pagu (Slana i Metajna) morali su biti hitno evakuirani. Oko 4000 zatočenika na brzinu je prikupljeno i transportirano iz Gospića u druge logore koji su formirani: muškarci, uglavnom u Koncentracijski logor Jasenovac, a žene s djecom, u Krušćicu i kasnije Lobar grad.⁸¹ Prema opisu zatočenice Lidije Rosenberg put do Jastrebarskog bio je prava muka, jer je bilo u jednom vagonu nagurano po 50 ljudi te je taj vagon bio zatvoren dva dana i nisu dobivali hrane, i vode, a nuždu su vršili u samom vagonu.⁸²

Dana 28. kolovoza 1941. godine stigao je u logor Krušćica, 17 kilometara udaljen od Travnika, prvi transport sa zatočenicama. Bile su to Židovke s djecom dopremljene iz Paga i raznih drugih sabirališta, te manji broj Židova emigranata iz Njemačke i drugih zemalja koje su okupirale njemačke snage. Ubrzo su stizali i drugi transporti s oko 200 srpskih žena s djecom uglavnom iz Hercegovine i više transporta sa Židovima iz cijele Bosne i Hercegovine. Broj zatočenika narastao je na 3000. U logoru su nedostajali osnovni higijenski uvjeti te odgovarajuća medicinska skrb. U rujnu 1941. godine logor je evakuiran. Muškarci su odvedeni u koncentracijski logor Jasenovac, a sve žene s djecom u Lobar grad.⁸³

U logor za žene i djecu Lobar grad prve zatočenice stigle su 5. i 6. listopada 1941. godine. Među njima je bilo najviše Židovki te oko 300 Srпкиnja s djecom iz Bihaća, Mostara, Sarajeva i drugih mjesta. Stanje u logoru saznajemo iz izvještaja dr. Janka Pajasa: „ Stigavši u

⁷⁸Mataušić, Nataša, *Žene u logorima Nezavisne Države Hrvatske, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske*, Zagreb, 2013., str. 9.

⁷⁹Isto, str. 10.

⁸⁰Isto, str. 10.

⁸¹Isto, str. 11.

⁸²Isto, str. 11.

⁸³Isto, str. 13.

logor pružala se predamnom očajna slika mizerije i nesreće, koju bi bio jedva u stanju opisati. Te nesrećnice tada još nisu bile raspoređene po prostorijama zgrade, već su ležale okolo po tratini, bespomoćnih, tupih pogleda, ispijena lica, upalih očiju, suhe i naborane kože koja se ljuštila – znaci pretrpljene strahote i bede latentnog patološkog straha...⁸⁴ Iako je kapacitet logora bio tek za 800 osoba u njemu je u užasnim uvjetima znalo biti i preko 1700 žena s djecom. Zbog nehigijenskih uvjeta života i, posljedično tome, pojave pjegavog tifusa i drugih zaraznih bolesti, gladi i fizičke iscrpljenosti, u logoru je, prema do sada obavljenim podacima, umrlo oko 200 žena i djece.⁸⁵ O stanju u logoru saznajemo iz zapisa Diane Budisavljević iz ožujka 1942. godine: „... bili smo duboko potreseni životom u logoru, a naročito bezdušnim ponašanjem komandanta. No bilo je to sve još blago prema onome što sam kasnije vidila prilikom boravka u ustaškim logorima“⁸⁶

Logor Gornja Rijeka nedaleko Križevaca osnovan je sredinom studenog 1941. godine kada je dio zatočenica iz Lobor grada, zbog nedostatka prostora, prebačena u tamošnji dvorac. Većinom su to bile pravoslavne Srkinje s djecom iz Bosne i Hercegovine. U logoru je prosječno bilo od 200 do 400 zatočenica. Prestao je s radom krajem svibnja 1942. godine.⁸⁷ O broju žena u ustaškim logorima Đakovo, Lobor grad i Gornja Rijeka saznaje se temeljem dopisa koji je Židovska općina u Zagrebu, 27. siječnja 1942. godine, uputila Ravnateljstvu ustaškog redarstva – Židovski odjel tražeći pomoć u nabavi „mjesečnih uložnica“ (ženskih pojasa za menstruaciju). Prema dopisu „... u Židovskom zatočeničkom logoru u Djakovu imade po prilici prema našim popisima oko 1500 žena, u Lobor gradu i Gornjoj Rijeci 1300, u Staroj Gradiški 800, ukupno 3600 žena od toga u dobi procesa ženske menstruacije od prilike polovica tj. 1800 žena“⁸⁸ Broj žena izražen kao matematički zbroj odnosio se samo na zatočene Židovke, a broj žena koje imaju menstruaciju ukazuje na velik broj mlađih žena zatočenih u logoru.

U logor u Đakovu prvi transport s 1197 židovskih žena iz Sarajeva stigao je 2. prosinca 1941. godine. Bile su smještene u prostorije napuštenog mlina Cerealie u samom središtu grada. Brigu o zatočenicama sve do kraja ožujka 1942. godine vodila je Židovska bogoštovna općina iz Osijeka. Drugi transport žena stigao je 22. prosinca. Životni uvjeti u tom prvom razdoblju djelatnosti logora bili su snošljivi. Žene su se dobro organizirale, a i pomoć

⁸⁴Isto, str. 14.

⁸⁵Isto, str. 15.

⁸⁶Isto, str. 19.

⁸⁷Isto, str. 25.

⁸⁸Isto, str. 27.

Židovske općine u hrani, odjeći i drugim potrepštinama redovito je stizala.⁸⁹ U veljači 1942. godine u logor je stigao transport s preko 1000 Židovskih žena s djecom, a nekoliko dana kasnije još jedan transport s oko 800 pravoslavnih Srпкиnja s djecom, koje su smještene u iste prostorije napuštenog mlina.⁹⁰ Zbog neadekvatnih higijenskih uvjeta ubrzo se proširila bolest. Logor je prestao s radom 4. srpnja 1942. godine. Prema izvodu iz dokumenata Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača br. 16142. od 11. travnja 1946. godine „ u logoru Đakovo bilo je 3080 zatočenica i to oko 2800 Židovki i 280 Srпкиnja, od toga znatan broj djece u dobi od nekoliko dana do 14 godina.“ Njih 569 sahranjeno je u jami iza štala mlina Cereale.⁹¹

Logor u Sisku osnovan je 8. srpnja 1942. godine kao sabirni logor u prostorijama bivše tvornice stakla Teslić i drug. Na temelju dogovora između njemačkih vlasti i vlasti NDH u njega su internirane čitave obitelji pokupljene u ratom zahvaćenim područjima Banije, Korduna, Moslavine, Slavonije ..., a nakon akcija čišćenja terena. Istodobno u njega stižu transporti sa ženama i muškarcima iz koncentracijskih logora u Jasenovcu i Staroj Gradiški. Nakon kraćeg zadržavanja, svi za rad sposobni muškarc i žene, odvedeni su na prisilni rad u Njemačku i Austriju. Djeca, nasilno odvedena od roditelja, ostala su u logoru. U prvo vrijeme postojanja logora nisu se vršile masovne likvidacije. Procjenjuje se da je kroz logor prošlo oko 12 000 logoraša, uglavnom Srba, uz manji broj Hrvata, te pripadnika drugih naroda i narodnosti.⁹² Od 3. kolovoza 1942. godine u Sisku započinje s radom i *Prihvatilište za djecu izbjeglica*.⁹³ Početkom kolovoza u logoru je već bilo oko 2700 djece, a potkraj rujna 4720, od dojenčadi do četrnaestogodišnjaka. Smješteni su na nekoliko lokacija, neprikladnim za život djece.⁹⁴ Sredinom listopada 1942. godine sagrađena je „Karantena“, koja se sastojala od jedne veće barake za smještaj djece i šest baraka sa ženama iz ustaškog sabirnog logora u Sisku. Žene, odvojene od svoje djece čekale su da budu otpremljene na prisilni rad u Njemačku.⁹⁵ Zbog vrlo loših zdravstvenih, higijenskih i smještajnih uvjeta, djeca su iz „Prihvatilišta,“ tijekom rujna, listopada i studenoga 1942. godine prebačena u Zagreb, sveukupno 2358 djece. Sabirni logor i dalje je nastavio sa radom. Od 27. siječnja 1943. godine do 17. svibnja 1944. godine nalazio se pod njemačkom upravom. Tada ga preuzima *Ustaška obrana*, a logor prelazi pod nadležnost centralne uprave za logore u Jasenovcu. Bilo je to najkrvavije

⁸⁹Isto, str. 27.

⁹⁰Isto, str. 28.

⁹¹Isto, str. 30.

⁹²Isto, str. 31.

⁹³Isto, str. 31.

⁹⁴Isto, str. 33.

⁹⁵Isto, str. 33.

razdoblje u postojanju sisačkog logora: masovne likvidacije muškaraca, žena i djece, odvođenje na prisilni rad svih radno sposobnih muškaraca i žena. Logor je prestao s radom 15. siječnja 1945. godine.⁹⁶

Do kraja 1941. godine Kaznionica u Staroj Gradiški, nedaleko Jasenovca, služila je ustaškim vlastima i kao kaznionica i kao sabiralište za prisilni boravak. Prvi zatočnici dovedeni su već u svibnju 1941. godine iz Slavenskog Broda, Bosanke i Nove Gradiške. U siječnju 1942. godine dovedena je i grupa žena, političkih kažnjenica iz zagrebačkih zatvora i brojnija grupa muškaraca, prvenstveno komunista i antifašista iz logora Lepoglava i Danica, te zagrebačkih zatvora. Zakonskom odredbom o ukidanju Kaznionice i zavoda za prisilni rad u Staroj Gradiški, od 19. veljače 1942. godine dotadašnja kaznionica pretvorena je u višenamjenski koncentracijski logor određen za preodgoj političkih kažnjenika Hrvata. U taj su logor bili internirani mnogobrojni antifašisti, komunisti i skojevci.⁹⁷ Ženski se logor najprije nalazio u Kuli, mračnom i hladnom zdanju s dugim hodnicima i 59 velikih ćelija. Iz tog prvog ženskog logora, u ožujku 1942. godine, ustaše su izdvojili sve Hrvatice i smjestili ih u nekoliko zgrada opasnih žicom, tzv. *Hrvatski ženski logor*.⁹⁸ Među ženama odvojenim u Hrvatski ženski logor bilo je više aktivistkinja NOP-a i članica KP. Još za boravka u Kuli organizirale su ekonomsku zajednicu koja je trebala poboljšati život zatočenica u pogledu nabave i raspodjele hrane, lijekova i odjeće. Prema svjedočenju Lide Zlatić, Hrvatice iz Sarajeva, članice KPJ od 1939. godine, a zatočenice logora Stara Gradiška od veljače 1942. godine, odluka vodstva *Hrvatskog ženskog logora* glasila je: „Sve žene se neće moći održati na životu. Prema tome je bolje sačuvati jedan mali broj vrijednih, koje će doprinijeti kasnije mnogo u izgradnji socijalizma, a ostale mogu propasti bez velike štete. Onaj mali broj vrijednih treba sačuvati dakle makar i na račun ostalih.“⁹⁹ Na taj način su u Zajednici, selektivno i uz opravdanje da se to radi zbog skućenih mogućnosti održavanja i nedovoljno razvijenom svijesću koje bi mogle prokazati drugarice, ostale su samo članice KP iz Zagreba i aktivistkinje iz Zagreba. Iz provincije gotovo niti jedna žena nije primljena jer „one daleko zaostaju po vrijednosti za zagrepčankama.“¹⁰⁰ U ljeto 1942. godine došla je u logor delegacija njemačke TODT organizacije, civilne i vojne inženjerske grupe u Trećem Reichu koja je postala poznata po robovskom prinudnom radu na izgradnji prometnica koja je preuzimala

⁹⁶Isto, str. 35.

⁹⁷Isto, str. 36.

⁹⁸Isto, str. 36.

⁹⁹Isto, str. 39.

¹⁰⁰Isto, str. 39.

logoraše i logorašice te ih upućivala na rad u Njemačku i Norvešku.¹⁰¹ Kasno tijekom noći, 8. lipnja 1942. godine, na zagrebački Zapadni kolodvor došao je transport sa ženama iz Stare Gradiške upućenim na rad u Njemačku. S njima su bila i njihova, uglavnom starija djeca.¹⁰² Na osnovu transportnih lista i drugih izvora (bolničkih datoteka) Diana Budisavljević i njeni suradnici izradili su kartoteku s osnovnim podacima za oko 12.000 djece, koja su u to vrijeme prošla kroz Zagreb. Kartoteka je imala za cilj omogućiti povratak djece njihovim roditeljima.¹⁰³

U rujnu 1944. godine zbog operacija Narodnooslobodilačke vojske Stara Gradiška postaje važno obrambeno središte. U logor pristižu njemački tenkovi, a zatočenici postaju nepotreban balast. Započinje postupna likvidacija logora. Dio zatočenika je ubijen (uglavnom Židovi i pravoslavni Srbi), a dio (hrvatski muški i ženski logor) postupno je preseljen u logor Lepoglavu i koncentracijski logor Jasenovac. Sudsko medicinski vještaci zemaljske komisije *Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača* u travnju i svibnju 1946. godine utvrdili su mjesta masovnih grobnica i izvršili iskapanja žrtava logora Stara Gradiška. Utvrđeni su različiti uzroci smrti vješanjem, strijeljanjem, umlaćivanjem, izgladnjivanjem i drugih. Prema pojedinačnom popisu žrtava koncentracijskog logora Jasenovac i logora Stara Gradiška u oba logora ubijeno je ili je umrlo od bolesti 23 474 žena i to: 13 206 Srpkinja, 4 877 Romkinja, 3 753 Židovki, 1 249 Hrvatica, 179 Muslimanki, 65 Slovenki, itd.¹⁰⁴

Sve do 9. lipnja 1943. godine Logor III. u Jasenovcu bio je isključivo muški logor. Žene koje su do toga dana bile dopremljene u logor bile su ubrzo premještene u obližnji logor Stara Gradiška ili ubijene. Prema popisu žena upućenih iz Stare Gradiške na rad u Jasenovac od 9. i 23. lipnja 1943. godine u koncentracijski logor Jasenovac stigle su žene. Bile su smještene u dvije barake u istočnom dijelu logora na prostoru logorske ekonomije, odvojene od ostalog logora žičanom ogradom. Logorom je upravljala žena pripadnica ustaškog pokreta, a same su zatočenice birale između sebe logornicu i desetaricu, koja je organizirala rad.¹⁰⁵ Radile su na poljoprivrednim poslovima na udaljenim poljima na drugoj obali rijeke Save. U kasnu jesen 1943. godine s prestankom poljoprivrednih radova većina je žena vraćena u logor Stara Gradiška. Njih 20-ak ostalo je u Jasenovcu. Radile su u praonici rublja. Tijekom zime 1943./1944. godine broj žena neprestano je rastao dovođenjem žena iz partizanskim ratom zahvaćenih područja i okolnih sela. U rujnu 1944. godine nakon neuspjelog pokušaja

¹⁰¹Isto, str. 40.

¹⁰²Isto, str. 41.

¹⁰³Isto, str. 41.

¹⁰⁴Isto, str. 46.

¹⁰⁵Isto, str. 56.

organiziranja proboja i samooslobođanja iz logora, te kažnjavanja smrću 20-ak muškaraca organizatora akcije, ženski je logor premješten u zidanu jednokatnicu u novom dijelu logora. Početkom likvidacije logora u Staroj Gradiški, u kasnu jesen 1944. godine ženski logor gotovo svakodnevno stizale su zatočenice iz tog logora. U predvečerje 21. travnja 1945. godine sve su žene izvedene iz logora i ubijene.¹⁰⁶ Nije poznato kako i gdje su ubijene, jer niti jedna nije preživjela da o tome svjedoči. Postoje samo različite interpretacije.

¹⁰⁶Isto, str. 56.

3.4. Antifašistička fronta žena

Žene koje su se priključile partizanskom pokretu su svoje djelovanje najviše ostvarivale kroz Antifašističku frontu žena. Osnovana je 6. prosinca 1942. godine u Bosanskomu Petrovcu na Prvoj zemaljskoj konferenciji žena.¹⁰⁷ Pozdravni govor je održao zapovjednik Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije Josip Broz Tito. U sklopu ove fronte žene su organizirale pozadinu, radile poljoprivredne i tvorničke poslove, radile kao bolničarke, pomagale vojsci hranom, odjećom i sanitetskim materijalom, sudjelovale u narodnoj vlasti, zbrinjavale djecu i izbjeglice, sprječavale mobilizaciju radnih snaga i vojnika, vršile bojkot okupatorskih tržišta te su aktivno sudjelovale u borbama protiv okupatora – u sklopu partizanskih odreda, saniteta, kurirskih službi te raznim diverzantskim akcijama. U sklopu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, u raznim jedinicama, djelovalo je oko 2 000 000 žena, dok ih je u vojnim jedinicama bilo čak 110 000, u tijeku rata 2000 žena je dobilo časnički čin.¹⁰⁸

¹⁰⁷Delić, Tonka, Matajia Valentina, *Uloga žena u Drugom svjetskom ratu*, str. 103.

¹⁰⁸Delić, Tonka, Matajia Valentina, *Uloga žena u Drugom svjetskom ratu*, str. 103.

4. Odnos prema ženama u drugim totalitarističkim režimima

4.1. Odnos prema ženama u nacističkoj Njemačkoj

Hitlerovim dolaskom na vlast započinje proces ukidanja prava žena i vraćanja žene u pozicije u kojima su bile prije Prvog svjetskog rata. Naime, Hitlerov stav i politika je bila da je ženama mjesto u kući te da je njihova primarna i jedina zadaća biti majka, a potom domaćica. On je na skupu u Nürnbergu 1934. godine tipičnom borbenom retorikom iskazao novi položaj žene u nacističkoj Njemačkoj: „Ono što muškarac nudi svojim herojstvom na bojnopolju, žena čini jednako beskrajnom ustrajnošću i žrtvom, u beskonačnoj boli i patnji. Svako dijete koje donese na svijet jest bitka, bitka koju ona vodi za opstanak naroda...“ Već 1933. godine dolazi do ukidanja ženskog prava glasa, a od žena i djevojaka u Njemačkoj zahtijevao se politički konformizam. Indoktrinacija je formalno započinjala u dobi od deset godina. Od 1936. godine članstvo u djevojačkom krilu Hitlerove mladeži, *Ligi njemačkih djevojaka*, bilo je obvezno. Na kraju su nacisti ukinuli većinu drugih omladinskih programa, ili su ih asimilirali s Hitlerovom mladeži, uz izuzetak nekih katoličkih skupina pod zaštitom Vatikana. Svojom antisemitskom politikom Hitler je nastojao ukinuti emancipaciju žena, tako on ističe kako su samo Židovke u doba Weimarske republike nastojale postići emancipaciju žena te da je njegov cilj „emancipirati žene od ženske emancipacije.“ Na ovaj način on je nastojao postići dva cilja: ukloniti Židovke iz njemačke politike te slomiti pokret za neovisnost žena. Nacistička ideologija prodirala je i u žensku estetiku, pa je smatrano da je ljepota bila proizvod pravilne prehrane i bavljenja sportom. Kozmetika je smatrana židovskim proizvodom i kao takva je vodila njemačke žene do rasne degeneracije. Djevojke su obrazovane samo za vođenje kućanstva i održavanje zdravlja i higijene, pa su one morale pohađati tečajeve o vođenju kućanstva, redovito ići na liječničke preglede i na poljoprivredna gospodarstva na radne zadatke. Ipak, u sklopu svog paravojnog treninga, djevojke su učile pucati i braniti se, a često su sudjelovale i u marševima. Propaganda s ciljem da žene potisne u privatne sfere Kinder, Küche, Kirche –djeca, kuhinja, crkva – i financijski poticaji koji su trebali povećati broj brakova i rođene djece nisu postigli rezultate koji su nacističke vođe očekivali. Nakon 1935. godine broj rođenih smanjio se, a postotak razvoda povećao. Statistika pokazuje da većina njemačkih žena nije bila udana, nije bila neprestano trudna i nije ostajala kod kuće. Kako je Treći Reich osnivao sve veći broj ispostava i ureda diljem Njemačke, ali i na okupiranim područjima, žene su postajale dio radne snage vidljiviji nego ikad prije u njemačkoj povijesti. Mnoge od ovih žena dale su veliki doprinos razvoju ratne mašinerije nacističke Njemačke, a neke od njih su počinile i jedne od najvećih zločina ljudske povijesti.

4.2. Odnos prema ženama u fašističkoj Italiji

Dolaskom fašista na vlast u Italiji uvelike se promijenio položaj žene. Do tada žene su imale udio u politici i industriji, a dolaskom fašista uloga im je svedena na majčinstvo. Zbog masovnog iseljavanja Talijana uoči Prvog svjetskog rata, ratnog stanja i želje za osvajanjem i naseljavanjem novih područja, fašistička ideologija inzistirala je na repopulaciji talijanskog društva. Mussolinijeva želja bila je povećati broj Talijana sa 40 na 60 milijuna do sredine stoljeća.¹⁰⁹ U svrhu poticanja reprodukcije, osnovana je 1925. godine agencija ONMI, državna služba za brigu o djeci i majkama, koja je pomagala najsiromašnijim majkama.¹¹⁰ Druge mjere poticaja bile su oslobađanje od poreza očeva velikih obitelji, porodični dopust i osiguranje od strane države, krediti za mlade bračne parove i dodatci na plaće. Represivne mjere bile su proglašenje abortusa zločinom protiv države, zabrana kontrole rađanja, cenzura seksualnog obrazovanja i uvođenje posebnih poreza za neženje.¹¹¹

Iako je Prvi svjetski rat donio ženama više poslovnih prilika, nakon rata poduzele su se mjere koje su ograničavale te prilike. Ponajprije su žene maknute s „neprirodnih“ poslova, poput učiteljica, uredskih radnica itd. Godine 1933. država je uvela limit od 10% za zapošljavanje žena u državnom sektoru. Ta odluka proširena je 1938. godine i na privatni sektor. Fašistička ideologija, s druge strane nije branila ženama poslove u poljoprivredi te je morala prihvatiti činjenicu da žene rade i u industriji.¹¹²

Prema fašističkoj ideologiji žensko obrazovanje mora biti podređeno ženskoj ulozi majke i domaćice. Žene su isključene iz školstva kao profesorice latinskog, talijanskog, povijesti i filozofije, a posebice matematike i znanosti. Nedostatak poslovnih prilika za žene doveo je do većeg udjela žena na fakultetima. Od 6% studentica godine 1914. brojka je godine 1938. iznosila 15%.¹¹³

5. Zaključak

Žena – majka, domaćica, temelj obitelji i novoga i zdravog nacionalnog tkiva, tako bi se mogao definirati položaj žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Postupna liberalizacija ženskoga položaja u međuratnom periodu zaustavljena je povratkom patrijarhalnoga sustava vrijednosti ustaškoga vodstva, kojega najbolje oslikava stav Mile Budaka, o položaju i ulozi

¹⁰⁹De Grazia, Victoria, Kako je Mussolini vladao talijanskim ženama, Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, 2002., str. 207.

¹¹⁰Isto, 208.

¹¹¹Isto, 208.

¹¹²<http://share.nanjing-school.com/dphistory/files/2015/09/Mussolinin-and-women-shp-rqzmtq.pdf>, str. 166.

¹¹³Isto, str. 166.

žene u društvu. U okrilju totalitarnoga režima svatko bi trebao znati svoju ulogu i mjesto. Samo homogeno društvo unutar totalitarizma nudi mogućnost uspjeha proti vanjskog i unutarnjeg neprijatelja te je samim time definiranje uloge žene u ustaškom društvu bila jedna od polaznih točaka uspostava društvene hijerarhije režima. Ipak, iako je patrijarhalan diskurs prevladao u teoriji režima, proklamirajući ženski položaj vezan za dom i djecu, praksa će se pokazati suprotnom, iako samo za djevojke i žene iz viših i podobnijih društvenih struktura. Dokazi o fakultetskom obrazovanju i aktivnom akademskom i stručnom životu pojedinih pripadnica endehaškoga društva u suštini su suprotnosti sa sudbinom onih manje podobnih, u očima režima krivo opredijeljenih, ili jednostavno onih bez dovoljno jakog zaštitnika unutar vladajuće nomenklature. Sudbina Marije Jurić Zagorke i njenih djela mogla bi poslužiti kao dobar primjer kako su vlasti gledale na ideju jakih i samosvjesnih žena koje se, kao i njihove glavne junakinje, protive zadanim, rigidnim društvenim odnosima i ulogama. Zanimljiva je i pojava Diane Budisavljević koja, Njemica rođenjem, a udana za glasovitog zagrebačkog kirurga Julija Budisavljevića, pokreće akciju spašavanja kozaračke djece i interniranih žena iz ustaških logora. Osim što govori o hrabrosti same Diane, ovaj slučaj govori i o fleksibilnosti stavova režima koji je ipak dopustio jednoj ženi aktivno djelovanje protiv odluka i poteza režima. Ta ambivalentnost prema ženskom pitanju i ženskom položaju, uočljiva u svim totalitarizmima, zanimljiva je i u odnosu prema ženama i radu. Iako je svaki od totalitarizama žene vidio u prvome redu kao čuvarice nucleusa društva, obitelji, one se vrlo brzo pokazuju jednako aktivnim sudionicima aktivnih događaja. U sastavu Narodno Oslobodilačke Vojske Jugoslavije žene se ističu, kako značajnim postotkom sudjelovanja u ukupnom broju pripadnika, tako i u samim aktivnostima, u neposrednim borbama, diverzijama ili u zbrinjavanju ranjenika i boraca, ali i u ideološkom smislu, kroz Antifašistički front žena. Ustaške žene djeluju kroz karitativne organizacije, sudjelujući u, prividno, civilnom životu države u ratu, gradeći režim kroz društveno djelovanje, ali se pronalaze i primjeri njihovoga aktivnog sudjelovanja u vojnim i logorskim aktivnostima. Žene, k tome, kao i u vrijeme Prvoga svjetskog rata, započinju zauzimati muška radna mjesta, upražnjena njihovim vojnim djelovanjem ili pogibijom, odnosno onesposobljavanjem. Ovi fenomeni nisu isključivi za NDH i NOB, već i za većinu uključenih zemalja. U nacionalsocijalističkom Reichu i fašističkoj Italiji ženama su dodijeljene prilično slične, ako ne i restriktivnije, uloge nego li na ovim prostorima, ali i u tim se zemljama ubrzo te teorije nalaze slomljene na tlu realnosti. Brak i djeca prepustili su mjesto aktivnoj borbi za domovinu, plaću, ideale ili jednostavno goli život. Završiti ovaj rad riječima kako on odgovara na pitanje ženskoga položaja i uloge žena u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bilo bi pogrešno, ali smatram kako je, ipak, donio još jedan

potreban uvid u izabranu problematiku te je postavio temelje za moguću, buduću, iscrpniju potragu za sveobuhvatnijim odgovorom.

6. Bibliografija

Knjige:

Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i NDH*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

Mataušić, Nataša, *Žene u logorima Nezavisne Države Hrvatske*, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb, 2013.

Članci:

De Grazia, Victoria, *Kako je Mussolini vladao talijanskim ženama*, Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja, 2002.

Delić, Tonka, Matajia Valentina, *Uloga žena u Drugom svjetskom ratu*

Bitunjac, Martina, „Velike su naše dužnosti prema narodu’: intelektualke u Ženskoj lozi hrvatskog ustaškog pokreta”, *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011.*, (ur. Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina), Zagreb 2012.

Milanko, Sandra, „Čuvarica ognjišta i bojišta: slika i uloga žena u ustaškom pokretu,“ (u.) *Treća*, br. 1-2, vol. XVIII, 2016.

Miljan, Goran, „*Fašizam, sport i mladež – ideja i uloga tjelesnoga odgoja i sporta u odgoju i organizaciji Ustaške mladeži, 1941.-1945.*“, *Radovi-Zavod, za hrvatsku povijest*, vol. 46., Zagreb, 2014.

Časopisi:

Ustaškinja:

Arnold, Vlasta, „Iz organizacije,“ *Ustaškinja*, god 1., br. 1.

Javor, Irena, „Majka čuvarica Hrvatsva,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 3.

Javor Irena, „Ustaška prisega,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 5.

Kavran, Božidar, Važnost žene u izgrađivanju ustaške Hrvatske, *Ustaškinja*, god. 3., br. 8.

Osterman, Olga, „Naša mati prema našoj novoj školi,“ *Ustaškinja*, God 1., br. 2.

Osterman, Olga, „Naobrazba i odgoj ženske mladeži,“ *Ustaškinja*, God. 1, br. 3

Osterman, Olga, „Odgojni ciljevi hrvatske ženske srednje škole,“ *Ustaškinja*, God 1., br. 7.

Osterman, Olga, „Udio hrvatske žene u stvaranju i održavanju hrvatske narodnosti,“ *Ustaškinja*, god.I., br.11

Osterman, Olga, „Žena u novoj hrvatskoj državi,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 1.

Osterman, Olga, „Udio hrvatske žene u stvaranju i održavanju hrvatske narodnosti,“*Ustaškinja*, god. 1., br. 11.

Osterman, Olga, Naša mati prema našoj novoj školi, *Ustaškinja*, god. 1., br. 5.

Pavelić, Ante, Poglavnikova rieč majkama,“ *Ustaškinja*, god 1.,br.3.

Pavelić, Ante, „Poglavnik majkama,“*Ustaškinja*, god. 2., br. 2.

Pavelić, Ante, „Zakonska odredba o zabrani i kažnjavanju uzrokovanog pometnuća i o prekidanju trudnoće,“ *Ustaškinja*, god. 1., br. 2.

Uredništvo, Žena u obitelji,“*Ustaškinja*, god. 3, br. 2.

Uredništvo, „Žena uz borca,“*Ustaškinja*, god. 1., br. 6.

Vitković, Stanko, Bieg u grad, *Ustaškinja*, god. 1., br. 2.

Vitković, Stanko, „Za naše borce,“ *Ustaškinja*, god. 1., br . 8.

Žanko, Zdenka,„Majka u svietlu ustaštva,“ *Ustaškinja*, god. 1. br. 8.

Žanko, Zdenka, „Hrvatska majka na oltar domovine,“*Ustaškinja*, god. 2., br. 2.

Žanko, Zdenka, „Prvi hrvatski tjedan majke i djeteta,“*Ustaškinja*, god. 1., br. 4.

Spremnost:

Javor, Irena, „Majka čuvarica hrvatstva-Uz prvi 'Hrvatski tjedan majke i djeteta',“*Spremnost*, god I., br.14

Internet stranice:

<http://dottoratostoriadeuropa.blogspot.hr/2011/11/intervista-della-dottoranda-martina.html>

<http://share.nanjing-school.com/dphistory/files/2015/09/Mussolinin-and-women-shp-rqzmtq.pdf>